

Universiteit Leiden

Faculteit der Geesteswetenschappen

Masterscriptie

De hertog als pion

*over de politieke crisissen van 1428 en 1429 tijdens de regering van
Filips van Saint-Pol (1404 – 1430), hertog van Brabant*

Auteur: A.M. Verheij

Begeleider: dr. R. Stein

Leiden

18 juni 2012

Type: Masterscriptie

Naam: A.M. Verheij

Studentnummer: 0729302

Contactgegevens: Burgwal 113
2011 BC Haarlem

06 – 34 01 88 80

madelonverheij@gmail.com

Begeleider: dr. R. Stein

Specialisatie: Middeleeuwse Geschiedenis

Universiteit Leiden, Faculteit der Geesteswetenschappen

Leiden, 18 juni 2012

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	3
Hoofdstuk I: een biografische schets	6
1.1 De jonge jaren.....	6
1.2 <i>Ruwaert</i> in Brabant.....	7
1.3 Opvolger van zijn broer.....	11
Hoofdstuk II: 1428 en 1429	14
2.1 Het eerste jaar.....	14
2.2 April 1428.....	17
2.3 Maart 1429.....	23
2.4 De laatste maanden.....	29
Hoofdstuk III: de actoren in het conflict	33
3.1 Engelbrecht van Nassau.....	33
3.2 Jan van Schoonvorst.....	35
3.3 Jan van Wezemaal.....	36
3.4 Jan van Rotselaar.....	38
3.5 Peter van Luxemburg.....	39
3.6 Keuzes en motivaties.....	40
Hoofdstuk IV: een veranderend politiek landschap	44
4.1 Een nieuw tijdperk?.....	44
4.2 De ontwikkeling van de hertogelijke Raad.....	48
4.3 Het eindspel.....	51
Conclusie	53
Bronnen en literatuur	55

Voorwoord

Mijn dank gaat uit naar Satan, want zonder haar eindeloze gezeur in de ochtend om haar ontbijt, was ik nooit zo vaak op tijd opgestaan en had deze scriptie misschien nog wel veel langer geduurd.

Ook wil ik Robert Stein bedanken voor al het geduld, de goede ideeën en nieuwe invalshoeken die hij tijdens het proces van deze scriptie aan mij heeft gegeven. Zonder deze hulp was ik allang vastgelopen, had ik in woede de geschreven stukken weggegooid en was het niet geworden zoals het nu is. En natuurlijk vanwege de inmiddels (naar mijn idee) vriendschappelijke jarenlange band die wij als docent-student met elkaar delen.

De medewerkers van de diverse archieven die ik heb bezocht ben ik ook veel dank verschuldigd. Vooral de lieve mensen van het Algemeen Rijksarchief Brussel, die mij toch altijd aan het juiste stuk wisten te helpen. Daarnaast wil ik de heer Jacques Ballieu van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel bedanken voor zijn snelle afhandeling van mijn aanvraag. En natuurlijk aan Charlotte Eymael van het Koninklijk Huisarchief, die zo vriendelijk was om mij de stukken te geven die ik nodig had, hoewel ik vanwege een andere paper toegang had verkregen tot het archief.

Als laatste wil ik zeggen dat mijn vriend een bovenmenselijke hoeveelheid liefde en geduld heeft getoond. Ik wil hem bedanken voor de chocolade, het ijs en het zinnetje dat in de afgelopen paar maanden een mantra voor hem is geworden: 'het komt wel goed schatje.'

Inleiding

In 1907 schreef Jozef de Ras het volgende over de heren van Rotselaar: 'kort na den dood van den hertog Jan IV hadden de heer van Rotselaar en eenige baronnen van Brabant moeilijkheden met den opvolger Philip van Sint Pol, maar zij waren gelukkig niet van ernstigen aard.'¹ Hoewel De Ras een van de eerste was die het conflict wist te benoemen, is een groter understatement toch moeilijk te vinden. De ruzies tussen hertog Filips van Saint-Pol en zijn baanrotsen waren in de lente van 1428 en de zomer van 1429 van ernstige aard en zouden zelfs tegenwoordig als 'verontrustend' worden aangeduid.

André Uyttebrouck besteedde in zijn monumentale *Le Gouvernement du Duché de Brabant au bas Moyen Âge (1355 – 1430)* (Brussel 1975) al meer aandacht aan de kwestie. Hij wees vijf 'daders' in het eerste conflict van 1428 aan: Peter van Luxemburg, Engelbert van Nassau, Jan van Wezemaal, Jan van Rotselaar en Jan van Schoonvorst. Deze mannen hadden hun vorige hertog Jan IV al klein gekregen in 1421, middels het *Privilège du Ruwaert* en het Nieuw Regiment en zouden in 1428 en in 1429 nog veelvuldig terug blijven komen.² Ook Robert Stein ging in zijn proefschrift *Politiek en historiografie: het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven 1994) in op de problemen tussen de Brabantse hertog en zijn voornaamste edelen. Hij linkte de gebeurtenissen voornamelijk aan de groeiende macht van de hertogen van Bourgondië en hun wens om het Brabantse hertogdom bij hun eigen territorium te kunnen voegen. Helaas bevond de meest interessante informatie zich in de voetnoten, hoewel dit natuurlijk logisch is gezien de focus van zijn toenmalig onderzoek.³ Andere auteurs die over Filips van Saint-Pol hebben geschreven, hebben zich helaas weinig met de conflicten beziggehouden. De staat van de historiografie is naar mijn idee dan ook voldoende rechtvaardiging om opnieuw aandacht aan dit onderwerp te besteden.

De focus van dit onderzoek zal liggen op twee van de drie regeringsjaren van Filips van Saint-Pol, te weten 1428 en 1429. De hoofdvraag achter het onderzoek is simpel: *wat gebeurde er tijdens de Brabantse politieke crisissen van 1428 en 1429?* Dit is een brede vraagstelling, maar dit geeft mij wel de ruimte om de verschillende aspecten van de gebeurtenissen toe te lichten en uit te diepen. Hoogoplopende ruzies tussen vorst en adel komen namelijk zelden uit de lucht vallen. De meest voorkomende redenen zijn over het algemeen genomen geld, macht en de persoonlijkheid van de vorst. Dit zijn aspecten die terug zullen komen in de behandeling van de deelvragen.

In het eerste hoofdstuk zal de persoonlijkheid van de vorst aan bod komen. Dit hoofdstuk legt de focus op Filips van Saint-Pol door middel van een korte biografie. Hierin wordt zijn jeugd en vorming besproken, evenals de invloed van zijn Bourgondische oom op de jonge prins van Brabant. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan zijn terugkomst in Brabant en zijn overname van

1 J. de Ras, *Historische aantekeningen over: I: De heeren en het land van Rotselaar; II: De ambachtsgilden van Maastricht* (Leuven 1907), 54.

2 A. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché de Brabant au bas Moyen Âge (1355 – 1430)*, 512 – 518.

3 R. Stein, *Politiek en historiografie: het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven 1994), 198 – 201.

het hertogschap na de dood van zijn broer Jan IV. Het belang van dit hoofdstuk zal echter liggen op de ontwikkeling van Filips van Saint-Pol. Wat is zijn rol in elke gebeurtenis waar hij in wordt betrokken? Is zijn rol te kwalificeren als actief of passief en wat zegt dit over hem als 'tegenstander' van mensen met andere belangen?

In het tweede hoofdstuk zal de focus meer liggen op de 'wat' en nog niet zozeer op de 'hoe'. Om de vraag te beantwoorden wat er precies gebeurde in die twee regeringsjaren van Filips van Saint-Pol, is het noodzakelijk om te weten hoe die jaren verliepen. Zonder data is het tenslotte lastig werken. Daarom wordt er in het tweede hoofdstuk een zo gedetailleerd mogelijk en integraal beeld gegeven van het verloop van de regering van Filips van Saint-Pol. Hierbij wordt niet alleen gekeken naar de lente van 1428 en de zomer van 1429, maar naar het gehele plaatje. Vanaf het begin van de regering van Filips in 1427 tot aan zijn overlijden in 1430.

Het derde hoofdstuk richt zich op het heikele punt van motivatie. Wat motiveerde de baanrotsen om zich zo in het geweer te stellen tegenover hun eigen hertog? Wat wilden zij bereiken? Om tot een beter begrip van dit probleem te komen, zal er in dit hoofdstuk veel aandacht zijn voor de gezichten achter de namen. De tegenstanders van Filips van Saint-Pol zullen middels een korte biografie behandeld worden en er zal gekeken worden naar hun sociale positie en hun respectievelijke carrière aan het hof. Daarnaast zal er veel aandacht worden besteed aan hun connecties en dan vooral aan de connecties die zij met de hertog van Bourgondië hadden. Want ook hij valt onder de 'tegenstanders' en voor hem is de vraag van het 'waarom' evenzeer van toepassing.

Het laatste hoofdstuk zal zich focussen op de politieke gevolgen van de gebeurtenissen van 1428 en 1428. In deze jaren werden er middels diverse ordonnances en verdragen veranderingen aangebracht in het Brabantse politieke landschap. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat is hoe uniek die veranderingen waren. Met de opstand tegen Jan IV en het Nieuw Regiment wat daaruit volgde, waren er tenslotte evengoed veranderingen aangebracht in hoe de staat bestuurd werd. Zijn de veranderingen die in 1428 en 1429 aangebracht worden dan wel zo wezenlijk anders en zo ja, waar ligt dan precies het zwaartepunt? Daarnaast wordt er eveneens aandacht besteed aan het punt van ministeriële verantwoordelijkheid. Met de aanneming van de bepalingen van de bedde van 1428 werden diverse verantwoordelijkheden van de hertog naar zijn belangrijkste baanrotsen verplaatst. Is het dan ook mogelijk om parallellen te trekken met de ministeriële verantwoordelijkheid die wijzelf van de 19de eeuw kennen?

Hoewel er vrij weinig over Filips van Saint-Pol zelf is geschreven, is de hoeveelheid bronnenmateriaal voor zijn regeringsperiode groot. Zeer groot. Wegens de tijd die er voor een masterscriptie staat heb ik dan ook niet alles in kunnen zien wat er bestaat. Om wel een nuttig onderzoek te voeren ben ik begonnen bij de bronnen die de crisissen van 1428 en 1429 behandelen. Dit betreffen de stukken uit het Koninklijk Huisarchief, het Stadsarchief Leuven en het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch. Vanuit daar ben ik terug gaan werken door de Rekenkamer en de verschillende stadsarchieven voor een zo compleet mogelijk beeld van de regering van Filips van Saint-Pol. Hierbij ben ik tevens bijzonder geholpen door een overzicht gemaakt door Robert Stein van de jaren 1427 – 1430 en de bijbehorende archiefstukken. Vanwege een schimmelprobleem en een complete archiefverhuizing heb ik echter niet alle stukken in kunnen zien die zich in het

Stadsarchief in Leuven bevinden. Voor de stukken die ik niet in heb kunnen raadplegen, heb ik getracht om vervangers te vinden middels het overzicht dat André Uyttebrouck gepubliceerd heeft in het tweede deel van zijn *Le Gouvernement du Duché de Brabant au bas Moyen Âge* in bijlage V. Daarnaast heb ik de inventarissen van Alphonse Verkooren en S.W.A. Drossaers gebruikt om verdere gaten op te vangen. Aan de hand van deze bronnen en de secundaire literatuur zal met dit onderzoek getracht worden om een zo volledig mogelijk antwoord te geven op de vraag wat er nu eigenlijk écht in de periode 1428 – 1429 gebeurde. Of om met de beroemde Leopold von Ranke te spreken:

'Bloss zeigen wie es eigentlich gewesen.'

Hoofdstuk I: een biografische schets

Van alle hertogen die Brabant in haar geschiedenis heeft gehad, is Filips van Saint-Pol een van de meest onbekende gebleven. Veel is er over de beste man niet geschreven en dat staat in schril contrast met zijn voorgangers. Over zijn heldhaftige vader Antoon van Bourgondië, is veel meer gezegd mede dankzij zijn vroegtijdige dood bij het slagveld van Azincourt in 1415. Zelfs zijn broer, de zwakke Jan IV, heeft door zijn huwelijk met Jacoba van Beieren en zijn bijzondere politiek meer auteurs naar zich toe weten te trekken. Dit gebrek aan aandacht voor Filips van Saint-Pol kan komen door zijn korte regeringsperiode. Hij heeft slechts drie jaar als hertog van Brabant gefungeerd, terwijl zijn broer en zijn vader een aantal jaren langer in functie waren. Maar is dit gebrek aan aandacht voor Filips wel terecht, zelfs als het 'maar' om drie jaar gaat? Om dit te bepalen, moeten we hem allereerst leren kennen.

1.1 De jonge jaren

Filips werd in 1404¹ geboren als tweede zoon van Antoon van Bourgondië en Johanna van Saint-Pol. Het huwelijk tussen zijn moeder en vader was naar alle waarschijnlijkheid gelukkig en toen in 1406 Antoon de hertogskroon overnam, moet alles er gunstig uit hebben gezien. Antoon had twee zoons om hem op te volgen, er waren geen grote problemen gaande en de toekomst zag er zonnig uit. Helaas overleed Johanna van Saint-Pol al drie jaar na zijn geboorte, waardoor Filips en zijn broer Jan vanaf als halfwezen verder moesten.² Zij kregen hun moeders bezittingen in onverdeeldheid toegewezen. Aangezien Jan was voorbestemd om zijn vader op te volgen als hertog van Brabant, zou Filips noodzakelijkerwijs de bezittingen van zijn grootvader Walram III overnemen en verder gaan als graaf van Ligny en Saint-Pol. Helaas verliep niet alles zoals gedacht. Toen Antoon 1415 sneuvelde op het slagveld bij Azincourt lagen de kaarten heel anders. De twaalfjarige Jan werd ineens Jan IV van Brabant en Filips werd in huis genomen door zijn oom Jan zonder Vrees, hertog van Bourgondië.³

Volgens de *Brabantsche Yeesten* was het in eerste instantie niet alleen Filips waar Jan zonder Vrees zich als voogd voor op wilde werpen. Hij beriep zich op de naaste verwantschap om zo ook de jonge hertog Jan IV onder zijn hoede te kunnen nemen. De Staten van Brabant staken hier echter een stokje voor en zo gebeurde het dat alleen de elfjarige Filips onder de voogdij van zijn oom kwam te staan.⁴

1 Waarschijnlijk is hij geboren op 25 juli 1404, maar hier is nog steeds wat twijfel over. In de ongepubliceerde doctoraatscriptie van J. Scarcez-Godart wordt deze datum genoemd en A. Uyttebrouck besteed hier een voetnoot aan. Voor meer informatie zie Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I p. 28, noot 20.

2 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 28.

3 E. Aerts, C. Vleeschouwers, 'Ziekte en dood van Hertog Filips van Saint-Pol. Geneeskunde en farmacie aan het Brabantse hof rond 1430', in: *In de voetsporen van Jacob van Maerlant: liber amicorum Raf de Keyser: verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedenisdidactiek*, Bauer, R. ed. (Leuven 2002), p. 316.

4 J. van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, Willems, J.F., Bormans, J.H. ed. (1839 – 1869), in: *Cd-rom Middelnederlands* (Instituut voor Nederlandse Lexicologie red., Den Haag/ Antwerpen 1998), zevende boek, vers LI, regel 6330 – 6720. Jan zonder Vrees werd ook afgekocht met een bedrag van 25.000 kronen. Uyttebrouck, *Le*

*'Doen hi daer quam, verstaet tbediet,
Om die momborie sonder sneven
Van Brabant hertoghen Jans sijns neven –
Dat hi doen voerde met hem
Philipse sinen neve, dit vernem,
Van Brabant, dat segghic di,
Greve van Saint Pol ende van Liney,
Die brueder was, si u bekant,
Van hertoghe Janne van Brabant.
Die welke van dier tijt voort an
In Vrankerijc bleef bi den hertoghe Jan
Van Bourgognen, sinen oom.'*⁵

Tijdens zijn verblijf in Frankrijk van 1415 tot 1420 groeide Filips op als een sterke en levenslustige jongeman. Nadat Jan zonder Vrees in 1418 Parijs had ingenomen, werd Filips op zijn vijftiende al benoemd tot overste kapitein van Parijs. Een jaar later, na de moord op zijn oom Jan door de anti-Bourgondische partij de Armagnacs, gebruikte hij zijn positie om leden van de partij sporen en op te jagen.⁶ Daarnaast trad hij – mede door zijn opvoeding aan het hof van zijn oom – al vroeg toe tot het politieke leven van Frankrijk. Hij schijnt het daar goed te hebben gedaan en maakte zichzelf snel bekend en geliefd aan het Franse en het Bourgondische hof.⁷

Over de rest van zijn tijd in Parijs of aan het hof weten we helaas niet zoveel. Hoewel hij in deze tijd belangrijke kennis en ervaring op moet hebben gedaan, weten we enkel dat hij zijn positie als overste kapitein tot 1420 heeft vastgehouden. In dat jaar worden de kaarten namelijk opnieuw geschud. Filips' broer Jan IV weet dan de politiek in Brabant zo te laten escaleren dat hij op 30 september stiekem Brussel ontvlucht. De situatie is dan zo onwerkbaar geworden dat zowel de Staten van Brabant als Filips de Goede van Bourgondië zich genoodzaakt zien om in te grijpen.

1.2 Ruwaert van Brabant

Al in juli 1420 hadden de Staten van Brabant hun grieven met Jan IV aangekaart bij Filips de Goede. In september besloten de stad Leuven en een aantal baanrotsen dat het zo niet langer kon en reisden zij af naar Parijs, om daar de jonge Filips van Saint-Pol om zijn hulp te vragen en hem terug te halen naar Brabant.⁸ Dit moet aardig wat voeten in de aarde hebben gehad politiek gezien, maar na overleg met Filips de Goede besloot Filips mee te gaan naar Leuven en mee te helpen aan het vinden van een oplossing.⁹ Hij zou niet alleen gaan, ook een paar afgevaardigden van de Franse

Gouvernement du Duché, deel I, p. 491 – 492.

5 Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers XC, regel 11020 – 11031.

6 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 39, noot 87. Gezien de leeftijd van Filips van Saint-Pol is het is niet onwaarschijnlijk dat dit een functie in naam betrof en niet zozeer te maken had de uitvoering van militaire activiteiten.

7 R. Vaughan, *Philip the Good: the apogee of Burgundy* (Woodbridge 2002), p. 51.

8 Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers XC, regel 11038 – 11046.

9 Vaughan, *Philip the Good*, p. 51.

koning en van Filips de Goede zouden meegaan om alles in goede banen te leiden. Eenmaal in Leuven trof hij op 9 september daar Jacoba van Beieren en haar moeder en samen met de afgevaardigde baanrotsen en er werd afgesproken om elkaar in Vilvoorde op 29 september weer te treffen. Bij deze bijeenkomst zouden de Staten van Brabant aanwezig ook zijn, evenals Jan IV. Jan had echter andere plannen. In plaats van te verschijnen, besloot hij 's nachts stiekem met een aantal getrouwen Brussel te ontvluchten. Toen Filips in Brussel kwam om zijn broer op te halen was de vogel helaas al lang gevlogen. Op advies van de Franse en Bourgondische ambassadeurs benoemden de Staten Filips op 3 oktober tot ruwaard, hoewel hij toen pas 16 jaar oud was.¹⁰

Het is niet erg moeilijk voor te stellen dat Jan IV – of tenminste de mensen om hem heen – hier wat moeite mee had. En hoewel het misschien zo lijkt, met de keuze voor Filips van Saint-Pol als ruwaard hadden de Staten van Brabant niet meteen impliciet gekozen voor een nieuwe hertog. Integendeel, ze eisten dat Jan terugkwam naar Brussel om zijn taken als hertog uit te voeren. Hij moest het land komen verdedigen, samen regeren met zijn vrouw, haar landen terugveroveren en luisteren naar de raad van zijn vrouw, schoonmoeder en bovenal die van de Staten zelf.¹¹ Om dit te bereiken organiseerde Filips van Saint-Pol meerdere conferenties waarbij de afgevaardigden van de Staten van Brabant onderhandelden met de vertegenwoordigers van Jan IV.¹²

De wens om hun 'natuurlijke' hertog aan te houden betekende echter niet dat de verhoudingen ook beter werden. In de loop van januari 1421 verslechterden die zelfs zo dat het tot semi-coup kwam. Op 21 januari keerde Jan IV namelijk weer terug naar Brussel, maar wel met een grote groep soldaten uit de Overmaase gebieden. In tijden van politieke onrust leidt het binnenbrengen van 'vreemde' soldaten altijd tot onrust. Bij de Brusselse ambachten was die onrust zo groot dat zij op 27 januari de Grote Markt bezetten. Hoewel ze door diezelfde troep soldaten weer werden verjaagd, verzamelde zich twee dagen later een nog grote menigte zich voor de deuren van het paleis op de Coudenberg.¹³ Juist die middag kwamen Filips van Saint-Pol en de gedeputeerden van de Staten weer Brussel binnen. Het paleis werd door hen overgenomen en alle dienaren en getrouwen van Jan IV werden vervolgens gearresteerd. Later volgden er nog meer arrestaties en de affaire eindigde met het vertrek van Jan IV naar Leuven onder begeleiding van twee heren: de heer van Diest en de heer van Rotselaar.¹⁴

Wat was nu de rol van Filips van Saint-Pol in deze rommelige maanden? Tussen 11 september en 1 oktober 1420 deed hij zelf niet zo heel erg veel. Hij werd benoemd tot ruwaard en verder waren de Staten vooral bezig om Jan weer in het gareel te krijgen. Bijna alle besprekingen werden door Filips georganiseerd en hij was tevens bij bijna alle bijeenkomsten aanwezig. Of hij daar echter iets heel substantieels heeft bijgedragen, valt te betwijfelen. Zijn rol was in dit geval meer ter vergelijken met die van een scheidsrechter tussen de twee ruziënde partijen. De eerste keer dat we weer van hem horen, is bij de korte veldtocht van Jacoba van Beieren samen met de Staten van Brabant tegen Jan van Beieren op 1 oktober 1420. Het doel was om haar Hollandse bezittingen

10 Uyttendaele, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 508 – 509. Zie ook de noten 236 en 238. A. Janse, *en pion voor een dame: Jacoba van Beieren (1401 – 1436)* (Amsterdam 2009), p. 186.

11 Uyttendaele, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 509.

12 Janse, *Een pion voor een dame*, p. 188 – 189.

13 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 216.

14 Uyttendaele, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 510 – 511.

weer terug te veroveren, maar afgezien van een paar grensgebiedjes werd er niets gewonnen. Filips was hierbij aanwezig zoals het een goed ruwaard betaamt, maar gezien zijn ervaring als kapitein van Parijs zal hij waarschijnlijk op militair gebied bij de operatie zijn betrokken.¹⁵ Daarnaast was hij aanwezig bij de latere vredesonderhandelingen tussen de Staten en Jan van Beieren, vlak voordat die laatstgenoemde stierf.¹⁶

Afgezien van zijn mogelijke militaire inbreng moeten we de rol van Filips van Saint-Pol echter niet overschatten. Filips was tenslotte jong en onervaren, kende het hertogdom eigenlijk niet en was daarnaast onvoldoende op de hoogte van de politieke situaties, terwijl de Staten van Brabant dat juist wel waren en er duidelijk te zien is dat zij telkens het initiatief namen. Het waren de Staten die de oorlog verklaarden aan Jan van Beieren en zij waren het die Filips naar Brabant hadden gehaald. Het balletje lag steeds bij hen en Filips werd hierin meegenomen. Dit betekent echter niet dat het niet zijn intentie was om een actieve rol op zich te nemen, zoals we later ook zullen zien.

We horen in 1420 nogmaals van Filips als hij op 26 november in het paleis op de Coudenberg een nieuwe drossaard van Brabant benoemt in de persoon van Willem van Montenaken. Daarnaast benoemde hij Jan van Diedeghem tot de nieuwe amman van Brussel.¹⁷ Een paar maanden later vaardigde Filips een statuut uit dat een grote invloed had op de gang van zaken in Brussel. Op 11 februari 1421 kwam hij met statuut dat de toen nog steeds opstandige Brusselse ambachten pacificeerde en hen eveneens enige politieke invloed gaf.¹⁸ Dit is in het licht van de bezetting van de Grote Markt niet zo'n vreemde beslissing. Het leverde de nodige populariteit op van Filips van Saint-Pol bij de ambachtelijke bevolking, maar het statuut viel tevens samen met de definitieve overwinning van de Staten van Brabant op Jan IV. Eerder, op 6 februari, was Jan tenslotte overgebracht naar Leuven onder begeleiding van de heren van Diest en Rotselaar. Dezelfde dag werden er door Filips, de edelen uit de hertogelijke raad en de afgevaardigden van de steden een serie veroordelingen uitgesproken ten aanzien van de getrouwen van Jan IV. De keuze om de ambachten dan zo'n statuut te geven, is wel erg toevallig en is waarschijnlijk ook expres op diezelfde dag gedaan. De beslissing om Jan van Diedeghem tot de nieuwe Amman aan te stellen is evenmin vreemd, aangezien de vorige Amman Jan Clutinc een trouwe man van Jan IV was. Dat de Staten het met zijn aanstelling niet helemaal eens waren, blijkt wel uit het feit dat hij een van de eerste mannen was die onthoofd werd nadat Filips en de Staten het paleis op de Coudenberg hadden ingenomen.¹⁹

Wanneer we dit alles bij elkaar optellen, valt de rol van Filips van Saint-Pol enigszins passief uit. Voor zover is na te gaan nam hij buiten de militaire activiteiten geen grote

15 R. van Uytven, *Geschiedenis van Brabant: van het hertogdom tot heden* (Zwolle 2004), p. 166.

16 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 509.

17 Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers XCIII, regel 11406 – 11421: 'Hielden si die dachvaert, doe ic ghewach, te Coudenberghe int hof, dats waer; ende des dijnstaeghs daer naer, op der stat huus van Bruessele, mi hoort, wert die greve van Saint Pol rechtvoort int ruwaertscap gheconfirmeert. Ende daer maecte hi onghesesseert Willeme van Montenaken tehant sinen drossate van Brabant – Dese voorseide Willem die was Heere te Grasen ende te Wildere, sijt seker das – Ende hi ontsette wel gheringhe Wilen Everaerts sone Janne Cluetinghe; ende Janne van Diedeghen in sijn stat maecti amman te Bruessele int stat, ende sinen eet hi daer af dede.'

18 Stein, *Politiek en en historiografie*, 216. F. Favresse, *L'Avènement du régime démocratique à Bruxelles pendant le Moyen Age (1306 – 1423)* (Brussel 1932), p. 230 – 236. Zie Pagina 291 voor het gehele statuut.

19 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 510 – 511.

leidinggevende rol op zich, maar was hij meer een goed diplomatiek instrument voor de Staten van Brabant om hun doel te bereiken. Hij was vooral bezig om als mediator op te treden tussen zijn broer en diens vrouw, zijn broer en de steden en zijn broer en de edelen. Dit is gezien zijn jeugd en ervaring niet bijzonder opmerkelijk. Wat wel opmerkelijk is, is een zweempje eigen initiatief dat in de lente van 1421 is te bespeuren wanneer Filips weigert het ruwaardschap op te geven.²⁰

Hoewel het er op het eerste gezicht op lijkt dat Filips gehecht was geraakt aan zijn nieuwe functie, was een veel zelfzuchtiger reden mogelijk de oorzaak voor het kleine conflict. Uit stukken over de onderhandelingen die onder bemiddeling van Filips de Goede werden uitgevoerd, blijkt namelijk dat het om een simpele ruzie over de erfenis ging. Maar hoe simpel die ruzie in de kern ook was, voor Filips was het voldoende reden om vrij hoog spel te gaan spelen. Niet alleen ging hij in tegen de wens van de Staten om zijn functie als ruwaard naast zich neer te leggen, hij sloot zich ook aan bij de opstandige stad Brussel en daarmee kwam de druk nog veel verder op de ketel te staan. De redenen om zulk hoog spel te spelen waren de rechten vanuit de erfenis van hun ouders en hun grootvader Walram III. De bezittingen van hun moeder waren hun in onverdeeldheid toegewezen, maar de bezittingen van hun vader niet. Dit hield dus niet alleen de graafschappen Ligny en Saint-Pol in, maar tevens de heerlijkheden van Gaasbeek, Duffel en Waelhem en de rechten op het hertogdom Luxemburg. Men kan dus wel begrijpen dat dit de moeite waard was voor Filips. In oktober kwam er onder leiding van Filips de Goede een akkoord tussen de twee broers die de verdeling definitief maakte en Luxemburg dus het rechtmatige bezit maakte van Filips van Saint-Pol. Toen hij eenmaal had bereikt wat hij wilde bereiken, legde Filips dan ook zijn rol als ruwaard in dezelfde maand neer.²¹

Deze actie van Filips toont een zekere mate van opportunisme en markeert de eerste verandering in zijn hele houding tegenover het toneel van de (Brabantse) politiek. Hij begon zich daar steeds gemakkelijker te voelen en na zijn overdracht van de macht in Brabant in oktober, verdween hij ook niet stilletjes in de schaduwen. Integendeel, zoals eerder gezegd hield hij zich bezig met de vredesbesprekingen tussen Brabant en Jan van Beieren. Deze besprekingen liet hij zelf vanaf 4 mei doorgaan tot de dood van Jan in 1425. Tot die tijd was Filips dus nog aanwezig in de Brabantse politiek zonder dat hij daartoe 'gedwongen' was vanwege zijn positie. Volgens de *Brabantsche Yeesten* werd hij na de terugkeer van Jan als hertog tevens door hem aangesteld als overste kapitein van Henegouwen, om het gebied na de overwinning op Jacobas tweede man, de hertog van Gloucester, onder controle te houden.²² Ook hierbij bleef hij dus in zekere mate betrokken bij het reilen en zeilen van het hertogdom zelf. Daarnaast was hij onderdeel van zijn broers Raad en wist hij een kleine opstand in 1423 in Brussel te onderdrukken, die het gevolg was

20 Stein, *Politiek en historiografie*, 198. Favresse, *L'Avènement du régime*, p. 242 – 248.

21 Favresse, *L'Avènement du régime*, 248 – 255. A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse : IIIe partie. Chartes originales et cartulaires* (5 dln Brussel 1961 – 1989), deel V, 1427 – 1430, onder vermelding van ARAB RK 4, f. 114. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 102.

22 Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers CXL, regel 17145 – 17198. Volgens dit vers zou hij ook voor korte tijd naar Rome zijn gegaan om daar toestemming te vragen aan de Paus om op kruistocht te gaan naar Cyprus. Deze toestemming zou hem zijn geweigerd. Bij zijn terugkeer naar Brabant werd hij weer hartelijk door zijn broer ontvangen en gingen zij blijkbaar op dezelfde voet weer verder. Dit moet gebeurd zijn voor 9 april 1427.

van het gedwongen ontslag van de Brusselse kapitein Willem van Bijgaarden door zijn broer.²³ Bovendien vergezelde hij zijn broer nog een meerdere malen naar besprekingen met de Staten van Brabant, zoals met de dagvaart op 9 april 1427 een aantal dagen voor het overlijden van zijn broer.²⁴ Wat waarschijnlijk begon als een avontuur vanuit een bepaald plichtsgevoel, werd met het verloop van de maanden steeds meer voor Filips en iets waar hij zich zelfstandig voor in begon te zetten.

1.3 Opvolger van zijn broer

Op 17 april 1427 overleed Jan IV van Brabant na een kort en hevig ziektebed. Nadat hij was teruggekeerd in Brussel van een dagvaart met de Staten van Brabant in Lier, werd Jan ineens heel erg ziek. Hoewel de artsen hem met verschillende medicijnen behandelden, mocht het allemaal niet meer baten. Voor hij echter overleed, benoemde hij zijn broer tot zijn opvolger in Brabant en executeur van zijn testament. Jan werd uiteindelijk in Tervuren begraven, naast zijn vader Antoon van Bourgondië en zijn moeder Johanna van Saint-Pol.²⁵

De opvolging van Filips in Brabant verliep nagenoeg probleemloos. Hij was door zijn tijd als ruwaard al redelijk bekend bij de bevolking en was vooral bij de Brusselse bevolking populair. Waarschijnlijk kwam dit door zijn optreden tijdens de onlusten van de ambachten in 1421. Bij zijn inhuldiging bezwoer Filips tevens de Blijde Inkomst, waarin het Nieuwe Regiment van 1422 was opgenomen.²⁶ Dit was zeer belangrijk aangezien hierin door de adel een aantal belangrijke maatregelen waren opgenomen. De Staten van Brabant hadden hiermee verregaande bevoegdheden gekregen die vergelijkbaar waren met hoe de situatie was toen Jan IV uit Brussel was gevlucht. Zo moesten alle raadslieden en secretarissen een eed afleggen tegenover de Staten,²⁷ werd de hertog effectief onder leiding geplaatst van een raadkamer en de hertogelijke raad en konden de leden van deze raad en van de Staten dienst weigeren aan hun hertog als deze een van hun privileges zou schenden. De macht van Filips als hertog was hiermee aardig beknot terwijl de Brabantse hoge adel juist weer een flinke vinger in de pap kreeg, na jarenlang door Jan IV te zijn genegeerd ten gunste van de lagere adel en het stadspatriciaat.²⁸ Het is niet erg moeilijk voor te stellen dat Filips hier absoluut niet gelukkig mee moet zijn geweest. Hij was namelijk niet meer de plooibare zestienjarige jongen die onwetend Brabant was binnengekomen ten tijde van hoogoplopende ruzies. Hij was inmiddels drieëntwintig, had ervaring opgedaan in diplomatie en in zekere mate ook in de internationale politiek, was inmiddels bekend geworden met het politieke leven in Brabant en was in naam nog steeds hertog van een van de meest prestigieuze hertogdommen van noordwest Europa.

23 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 217. Zie vooral noot 45, waarin de volkswoede om het ontslag gelinkt wordt aan het al bestaande verzet tegen de plutocratie van het patriciaat en de elite van de ambachten die Brussel bestuurde.

24 A. Chevalier-de Gottal, *Les fêtes et les arts à la cour de Brabant à l'aube du XVe siècle* (Frankfurt am Main 1996), p. 139. Interessant genoeg zijn er bij de dood van Jan geen grote geruchten de wereld in geholpen over vergiftiging, terwijl er met zijn broer, de hertog van Bourgondië en zijn eigen tegenstanders in Brabant voldoende mensen waren die misschien van Jan af hadden gewild.

25 Chevalier-de Gottal, *Les fêtes et les arts*, p. 139 – 142. A. Janse, *Een pion voor een dame*, p. 266 – 267.

26 Van Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, p. 168.

27 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 198.

28 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 512 – 513. De verdere punten staan in *Placcaeten van Brabant*, deel IV, p. 379 – 388

Dat hij zo kort gehouden werd moet zeker zeker frustrerend voor hem zijn geweest. Men kan zich dan ook afvragen of zijn frequente tochten te paard geen manier waren om weg te komen van het hof en de mensen die daar aanwezig waren. Filips stond erom bekend dat hij vaak zomaar ineens aan de andere kant van het hertogdom kon opduiken. Dit was zo bekend dat zelfs de gewone Brabander ervan af wist.²⁹

Ondanks dat hij met de ondertekening van de Bijde Inkomst veel invloed af had moeten staan aan derden, probeerde Filips er toch wat van te maken. Door veel mensen werd hij omschreven als krachtig en levenslustig. Hij organiseerde veel banketten, feesten, toernooien en jachtpartijen. Tijdens zijn driejarige regeringsperiode liet hij eenenveertig banketten organiseren, elf toernooien en vijftien jachtpartijen.³⁰ Van die laatste zal hij er ongetwijfeld ook een aantal georganiseerd hebben zonder een groot feest met genodigden erbij, want hij was een groot liefhebber van de jacht. Ook was hij een begenadigd toernooiridder en leek hij in dat opzicht veel meer op zijn door Christine de Pisan verheerlijkte vader dan zijn broer. Maar naast die krachtige hertog was Filips ook toch nog steeds een jongeling die meedeed met de kinderachtige spellen van de jonge koks in de keuken. In de rekeningen van 1427 – 1428 is namelijk nog het volgende te lezen:

*'(...) den cleynen kinderen inde cokene gegeven te drincgelde dat sij mijnen voirs. heere inde cokene gevangen hadden.'*³¹

Dat hij zich tijdens de jaren na zijn ruwaardschap het politieke leven steeds meer eigen had gemaakt, blijkt niet alleen uit het eerder gegeven voorbeeld van de verwerving van de rechten op Luxemburg, maar ook uit andere acties tijdens zijn regering die een zekere geslepenheid tonen. Tijdens de regering van Jan IV was Limburg namelijk weer vervreemd geraakt van Brabant, doordat Robert de Virnembourg 3.600 Rijnsguldens aan Jan had betaald. Hiermee had hij de titel van kasteelheer en drossaard van Limburg verkregen en zou die positie ook blijven bekleden totdat hij was terugbetaald door de hertog. In 1429 kwam Robert echter in een gewapend conflict met het prinsbisdom Luik en hij was genoodzaakt zijn hertog om hulp te vragen. Filips had echter andere ideeën. In plaats van zich te mengen in een gewapend conflict met Luik, maakte hij van de mogelijkheid gebruik om een nieuwe drossaard en kasteelheer aan te stellen in de persoon van Hendrik van Gronsveld, die bij zijn benoeming ook direct moest zweren om Limburg nooit meer te laten vervreemden van het hertogdom Brabant.³² Het zal niemand verbazen dat Robert hier wat verbolgen over was, vooral vanwege het feit dat hij totaal niet gecompenseerd werd voor de 3.600 Rijnsguldens die hij eerder voor de titels van Limburg had neergelegd. Twee maal deed hij zijn beklag bij Filips over de gang van zaken, maar beide keren werd hij genegeerd. Robert zou pas gecompenseerd worden met de komst van Filips de Goede terwijl Filips van Saint-Pol het hertogdom Limburg weer had teruggekregen zonder er geld of het bloed van soldaten op te

29 Aerts, Vleeschouwers, 'Ziekte en dood', p. 319.

30 Chevalier-de Gottal, *Les fêtes et les arts*, p. 57 – 111.

31 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 40. Zie noot 91 voor de verwijzing van deze rekening.

32 Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers CXLIV, regel 17485 – 17534.

verliezen. Een prestatie die toch wel een applausje waard is.³³

Al deze zaken maakten van Filips een veel krachtiger en geduchter hertog dan zijn broer ooit was geweest. Waar Jan plooibaar was geweest, was Filips iemand die de confrontatie zocht en de grenzen op probeerde te rekken. Deze houding verklaart ook voor een deel de enorme hoeveelheid conflicten die hij tijdens zijn regeringsperiode zou meemaken. Twee van de drie jaar zou gekenmerkt worden door een bittere strijd tussen hem en verschillende andere partijen. En het is waarschijnlijk deze bijzonder korte regeringsperiode die ervoor heeft gezorgd dat Filips ondanks zijn strijdlustige karakter, zo'n minimale plaats in heeft genomen in de geschiedschrijving.

33 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 82 – 83.

Hoofdstuk II: 1428 en 1429

De generale consensus over deze twee regeringsjaren van Filips van Saint-Pol is dat er zich twee bijzonder grote conflicten voordeden tussen de hertog zijn belangrijkste edelen. Zowel André Uyttebrouck als Robert Stein wijzen voor de data van deze conflicten naar 10 april 1428 en de periode juni – oktober 1429.¹ Geheel terecht, want van alles wat er zich tussen de hertog en zijn edelen afspeelde, werden deze twee perioden inderdaad gekenmerkt door zeer hoogoplopende ruzies waarbij zelfs strafrechtelijke vervolging niet werd geschuwd. Maar deze conflicten kwamen niet uit de lucht vallen en zullen ook niet op zichzelf staan. Om ze te begrijpen is het noodzakelijk om allereerst een volledig beeld te vormen van de gebeurtenissen in de jaren dat Filips van Saint-Pol hertog was van Brabant. Hiervoor is het goed om bij het begin te beginnen en dat is al na zijn Blijde Inkomst.

2.1 Het eerste jaar

Na de Blijde Inkomst op 23 mei 1427 was de dagvaart van Lier op 15 juli een van de eerste momenten waarop Filips van Saint-Pol zijn functie als hertog kon uitvoeren. Op de dagvaart vroeg hij samen met zijn Raad om een bede om zo de tekorten in zijn huishouding op te vangen. Daarop volgde niet direct een antwoord, aangezien de steden Leuven, Brussel en Antwerpen eerst zelf nog een dagvaart wilden organiseren om hierop te reageren. In Waelhem kwam er op 29 juli een reactie van de steden, die niet meteen afwijzend was.² Het zou echter nog een tijd duren voordat de aanvraag van de bede volledig was afgehandeld.

Ondertussen vaardigde Filips op dezelfde dag een nieuwe hofordonnantie uit waarin werd aangegeven dat het aantal ambten verminderd werd en dat iedereen die niet in de ordonnantie genoemd stond het hof dus zou moeten verlaten. Daarnaast stond er dat het aantal knechten die iemand in dienst mocht hebben werd verminderd en dat niemand meer paarden mocht houden dan was vastgelegd. In de ordonnantie stond tevens dat iedereen met elkaar zou moeten eten, zich degelijk moest gedragen en kleden, dat wapenbezit in het hof verboden was en dat wijn op behoorlijke uren geschonken zou worden. Het breken van borden zou een straf opleveren van één dag geen wijn en haver. Bovendien stond er in de ordonnantie welke lieden er een financiële compensatie ontvingen voor hun geleden schade.³

Naast deze huishoudelijke taken, werden er in dit jaar ook een aantal belangrijke zaken geregeld betreffende het territorium. Op 14 maart 1427 had Elizabeth van Görlitz – de weduwe van Jan van Beieren en tweede vrouw van Antoon van Bourgondië – met Filips de Goede het verdrag van Dordrecht gesloten. In ruil voor 3.000 Hollandse schilden, droeg zij haar rechten van

1 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 514 – 518.

2 SAL 5041, f. 190 v.

3 Ontleent aan een overzicht van R. Stein. ARAB Chartres de Brabant. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 156, noot 2.

Luxemburg aan hem over wanneer zij kinderloos zou komen te overlijden.⁴ Deze overdracht is bijzonder interessant aangezien een paar jaar eerder in oktober 1421, Filips de Goede zelf nog had bemiddeld in het conflict tussen Jan IV en Filips van Saint-Pol. Dit conflict tussen de twee broers was gegaan over de erfenis van hun ouders en ook over de rechten op het hertogdom Luxemburg. De rechten op Luxemburg waren uiteindelijk bij Filips van Saint-Pol terecht gekomen. Ondanks dit verwachtte Filips de Goede blijkbaar geen problemen te krijgen met zijn neef, toen hij het verdrag met Elizabeth van Görlitz sloot en zij zelf ook niet. Filips van Saint-Pol dacht hij daar zelf anders over. Op 27 juli gaf hij opdracht om de 'hertogin van Beieren' te laten arresteren. Bij een plaatsje genaamd Ten Heiligenkruis werd Elizabeth door de schout van Antwerpen gearresteerd en overgebracht naar Ten Hellegate. Vanaf daar werd zij door de schout van Lier geëscorteerd naar Zandhoven waar zij zich voor de schepenvanbank zou moeten verantwoorden.⁵

Op 3 september troffen Filips van Saint-Pol en Filips de Goede elkaar in Lier om met elkaar de kwestie Luxemburg af te handelen. Er werd afgesproken dat Filips de Goede zijn rechten op Luxemburg aan Filips van Saint-Pol zou overdragen, in ruil voor de toezegging dat hij aangesteld zou worden als diens opvolger in Brabant, Limburg en Luxemburg wanneer Filips van Saint-Pol kinderloos zou komen te overlijden. Daarnaast beloofde Filips de Goede ook om hem militair bij te staan wanneer de hertog van Gelre zich niet aan een eerder gevormde alliantie tussen Brabant en Gelre zou houden.⁶

Hoewel er al een alliantie bestond tussen Brabant en Gelre, sloot Filips van Saint-Pol op 1 oktober een ander verdrag met Rudolf van Diepholt, de bisschoppretendent van het Oversticht, Adolf van Gulik-Berg en diens zoon Rudolf. Het verbond was erop gericht op gedrieën een jaar lang oorlog te voeren tegen Arnold van Egmond, die zich hertog van Gelre en graaf van Zutphen noemde, terwijl Adolf van Gulik-Berg deze titel ook claimde. In het verdrag werd wel vastgelegd dat Filips geen deel zou nemen aan eventuele militaire acties tegen Filips van Bourgondië – die juist de kant had gekozen van Arnold van Egmond – en dat de nauwe economische betrekkingen tussen Brabant, Vlaanderen en Holland en Zeeland intact zouden blijven.⁷

Hoewel hij liet vastleggen dat hij zich niet zou inlaten met militaire acties tegen Filips van Bourgondië, is het toch wel erg curieus dat Filips van Saint-Pol op zo'n openlijke wijze afstand nam van de buitenlandse politiek van zijn oom. Dit zou kunnen komen door het conflict dat Filips en Arnold van Egmond volgens de *Brabantsche Yesten* met elkaar hadden. In 1347 had hertog Jan III van Brabant zijn jongste dochter Maria uitgehuwelijkt aan hertog Reinoud III van Gelre. Zij kreeg

4 R. Stein, 'De affaire Van Borselen en de consolidatie van de Bourgondische macht in de Nederlanden (1425-1435)', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, volume 124 (2009), p. 13 – 14. Zie ook A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires du Luxembourg (comté, puis duché)* (5 dln 1914 – 1922), deel IV, p. 196 – 197, nummer 1606.

5 ARAB RK 5, f. 2v. Betreffen betalingen aan Hendrik Taye van Elewijt, schout van Antwerpen en Rien en Hendrik Colibrant, schout van Lier. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

6 Het gaat hier dus enkel om een toezegging. Nog niet om de formele bepaling dat Filips de Goede de opvolger van Filips van Saint-Pol zal worden. De alliantie is verder niet nader genoemd. Zie voor het document Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires du Luxembourg*, deel IV, p. 198 – 199. Stein, 'De affaire Van Borselen', p. 14. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 52 – 53.

7 M. van Gent, 'In de ban van het Rijk: de relatie van hertog Arnold van Gelre met rooms-koning Sigismund en hertog Filips van Bourgondië, 1423 – 1437', in: *Bourgondië voorbij: de Nederlanden 1250 – 1650 : liber alumnorum Wim Blockmans*, Damen, M. red. (Hilversum 2010), p. 35.

een aanzienlijk bedrag mee bij haar huwelijk, maar aan dat bedrag was wel de voorwaarde gekoppeld dat dit door hun erfgenamen terugbetaald zou worden aan de hertog van Brabant. Filips eiste dit bedrag in 1427 terug van Arnold van Egmond. Die weigerde natuurlijk met het argument dat Maria van Brabant al een lange tijd geleden was overleden. Als de Brabantse hertogen zo graag terugbetaald hadden willen worden, dan hadden ze wel eerder bezwaar gemaakt. Voordat het echter tot een gewapend conflict kon komen, wierp Filips de Goede zich op als bemiddelaar. Hij was tenslotte via zijn zuster Maria van Bourgondië verwant aan Arnold van Egmond. Volgens de *Brabantsche Yeesten* werd er in Mechelen over de kwestie gesproken, maar helaas kwam het niet tot een oplossing.⁸ Deze bijeenkomst zou kunnen samenvallen met de bijeenkomsten van de steden van Brabant, de Raad en de hertog van Gelre in Ravenstein eind juli 1427.⁹ In de rekeningen staat ook nog vermeld dat op 23 november de kanselier Jan Bont, de vier grote steden van Brabant, de hertogelijke Raad en de Raad van Bourgondië te Ravenstein in onderhandeling waren met de hertog van Gelre. Er staat verder niet uitgewerkt waar de onderhandelingen over gingen, maar het is goed mogelijk dat dit te maken had met deze openstaande rekening tussen Gelre en Brabant.¹⁰

Op 6 december deed Filips een uitspraak over de benoeming van de nieuwe schout van 's-Hertogenbosch. Jan van der Dussen was voorgedragen, maar aangezien hij was geboren in het land van Heusden, was hij geen natuurlijke Brabander. In de Blijde Inkomst was echter vastgelegd dat ook (gegoede) vreemdelingen lid mochten worden van de hertogelijke Raad. Een functie als schout – die niet zo belangrijk was als Raadslid – zou dan eveneens mogelijk moeten zijn. Zeker aangezien het land van Heusden een leen van Brabant was. Tijdens de korte veldtocht tegen Jan van Beieren was het gebied namelijk door Filips van Saint-Pol ingelijfd bij Brabant, onder de autoriteit van Jacoba van Beieren als hertogin van Brabant. Het was daarna in leen gegeven aan Arnoul van Zevenbergen. Hierdoor was er wat Filips betreft geen enkel probleem met de benoeming van Jan van der Dussen.¹¹

In het begin van 1428 was men nog steeds druk doende om het huwelijk tussen de inmiddels overleden Jan IV en Jacoba van Beieren geldig te laten verklaren, om zo aanspraak te kunnen maken op haar gebieden. Deze zaak lag al een tijd bij de hoogste autoriteit op aarde – namelijk de Paus – en op 9 januari kwam er eindelijk een definitieve uitspraak. Enkel haar eerste huwelijk met Jan IV werd door Martinus V geldig verklaard en de claims van haar tweede echtgenoot Humphrey, de hertog van Gloucester, kwamen hiermee dus te vervallen. Dit gaf de Staten mogelijkheden, ware het niet dat Filips de Goede uiteindelijk er met de buit vandoor zou gaan.¹²

Andere meer huishoudelijke zaken werden ook in de eerste drie maanden van het jaar behandeld. Zo werden er door Filips van Saint-Pol op 20 februari twee nieuwe ontvangers aangesteld. Lodewijk Roelants werd benoemd tot de ontvanger van Leuven en Lodewijk de Rijke tot ontvanger van de bede van Leuven.¹³ Daarnaast kwamen de steden op 17 maart weer samen in

8 Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers CXLIII, regel 17357 – 17434.

9 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, 896.

10 ARAB RK 2407, f. 046r.

11 ARAB RK 5, f. 21. Janse, *Een pion voor een dame*, p. 188. Verkooren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

12 Vaughan, *Philip the Good*, p. 48 – 49. Janse, *Een pion voor een dame*, p. 279.

13 ARAB RK 5, f. 112v. – 113r. Verkooren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

Brussel om te overleggen over de bede van Filips van Saint-Pol.¹⁴ De bede werd uiteindelijk toegekend en op 7 april kwamen de Staten, de Raad en de hertog zelf te Lier bijeen om de verdere afhandeling te bespreken in een dagvaart.¹⁵ In de tussentijd werd er in het geheim een bode naar Sicilië gestuurd om met koningin te onderhandelen over een huwelijk tussen haar dochter Yolande en Filips van Saint-Pol.¹⁶ Daarnaast vaardigde Filips op 21 maart nog een ordonnantie uit. De precieze inhoud is helaas verloren gegaan, maar er is wel een samenvatting van de oorspronkelijke tekst overgebleven op een aantekeningenbriefje. In het kort kwam de ordonnantie op het volgende neer: de hertog en de edelen van de hertogelijke Raad zwoeren de gemaakte afspraken en elkaar te respecteren en werd er nogmaals vastgelegd dat de edelen het recht hadden om hun hertog niet meer te gehoorzamen, wanneer hij het verkeerde beleid zou voeren.¹⁷ Dit kwam overeen met de tekst uit de Blijde Inkomst van 1427 en het Nieuw Regiment van 1422. Ironisch genoeg maakten vlak nadat dit recht opnieuw was vastgelegd, vijf leden van de hertogelijke Raad van deze mogelijkheid gebruik.

2.2 April 1428

In de *Brabantsche Yeesten* wordt er heel kort aandacht besteed aan wat er zich in april aan het hof afspeelde:

*'Cort na den Heileghen Paeschdach
XIIIIe XXVIII, doe ic ghewach,
Dede hertoghe Philips tehande
Versamen die state van sinen lande
Van Brabant in der stat van Liere.
Na tsceiden der dachvaert, soe sant sciere
(...) Met sekeren bootschapen ghelast te doene
Van sinen wegghen aen die baroene;
Daer die heeren uut verstonden rechtvoort
Dat die hertoghe op hen was ghestoort
Ende verbolghen herde zeere;
Dies si en meinden in gheenre keere
Verdiene te hebbene in gheenre maten.'*¹⁸

Het vers geeft aan dat de baanrotsen van mening waren dat hun geen blaam betrof. Filips dacht daar duidelijk anders over. Een korte tijd voor 8 april stelden Engelbrecht van Nassau, Jan van Wezemaal, Jan van Rotselaar, Jan van Schoonvorst en Peter van Luxemburg namelijk een nieuwe rentmeester-generaal aan in de persoon van Olivier vander Bruggen.¹⁹ Dit hadden ze echter gedaan

¹⁴ SAL 5043, f. 130r.

¹⁵ SAL 5043, f. 135r.

¹⁶ Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200, noot 150.

¹⁷ Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 513.

¹⁸ Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers CXLII, regel 17283 – 17309.

¹⁹ De datum waarop Olivier van der Bruggen precies is aangesteld is niet helemaal duidelijk. Dit moet waarschijnlijk

zonder de toestemming van Filips van Saint-Pol en hij weigerde dan ook om '*den dienst vanden voirescreben rentmeester [te] wille aennemen*.' En dat terwijl Olivier net de kosten van het hof voor een maand had overgenomen. In zijn brief van 8 april erkende Filips wel de grote hoeveelheid ervaring en kunde die Olivier vander Bruggen had, maar wees hij ook op de eerdere ordonnantie, die baanrotsen hadden ondertekend en naar zijn mening hadden geschonden.²⁰ In hun brief aan Filips van 10 april betoogden de baanrotsen echter dat zij zich van geen kwaad bewust waren. Zij hadden deze beslissing tenslotte '*alle samentlike*' genomen en '*sonder argelist*'.²¹ Filips was van deze argumenten niet onder de indruk. Erger nog, hij was woedend en op 11 april verstootte hij de vijf edelen uit de Raad. Een gezant uit Leuven werd direct naar Brussel gestuurd om '*hen ghestant te laten weten vanden woerden die myn ghenedigen here van Brabant ghesproken hadde opten baenrotsen van den lande van Brabant*'.²² De baanrotsen lieten zich echter de woede van hun hertog niet zomaar welgevalen. Gekrenkt in hun eer verlieten ze het hof en weigerden ze nog langer hun hertog te dienen.²³ Het hof was in totale chaos en de Staten konden dit niet zomaar laten gebeuren. De steden Leuven, Brussel en Antwerpen namen de arbitrage op zich om de hertog weer vrede te laten sluiten met zijn edelen.²⁴ Tussen 28 april en 2 mei kwamen de steden en de Staten nog in Herentals bijeen om een oplossing te vinden voor dit probleem. Ook tussen 5 en 9 mei werd er tussen de twee wereldlijke Staten in Diest nog druk overlegd hoe deze delicate kwestie het beste kon worden opgelost.²⁵

De oplossing kwam uiteindelijk op 2 juni, maar het is nog maar sterk de vraag of Filips hier iets goed aan vond. In twee brieven ondertekend in zijn eigen hand vernederde Filips zich namelijk diep. Als eerste moest hij diep door het stof door te erkennen dat de baanrotsen inderdaad niets verkeerd hadden gedaan en dat het hun volledige recht was geweest om hun dienst aan hem op te zeggen, aangezien hij dit zelf had vastgelegd in de ordonnantie van maart. Zijn 'verbolgen' reactie was dan ook niet terecht geweest en het was eerder zo dat hij zijn edelen had '*gepijnt*' in plaats van andersom. Iedereen die verder kwaad zou spreken over deze vijf mannen, zou worden vastgezet en vervolgd. Ten tweede accepteerde hij Engelbrecht van Nassau, Jan van Wezemaal, Jan van Rotselaar, Jan van Schoonvorst en Peter van Luxemburg weer terug in de Raad.²⁶ Diezelfde Raad werd vervolgens door Filips erkend als zijn meerdere, aangezien hij vanwege de grote financiële lasten en de moeite met het sluiten van zijn huwelijk, niet voldoende in staat was om het land te besturen. Ook beloofde hij om voortaan '*by hoeren Raide te willen leven en ons by hen laten regeren*' en om zijn hof naar hun inzichten in te richten en op de plaats te houden die zij

voor 8 april gebeurd zijn aangezien de brief van Filips van die datum dateert en de brief van de baanrotsen van 10 april is, waarin zij hun beklag doen. De *Brabantsche Yeesten* plaatsen de boosheid van de hertog kort na de dagvaart van 7 april. Ergens tussen deze dagen moet het balletje waarschijnlijk zijn gaan rollen.

20 ARAB RK 23, f. 113v.

21 ARAB RK 5, f. 83v.

22 SAL 5043, f. 136r.

23 Ibidem, f. 136r. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 514.

24 Ibidem, f. 138r., 193r., 166v.

25 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 900.

26 Op Jan van Wezemaal na, hadden alle andere baanrotsen al weer deelgenomen aan bijeenkomsten van de Raad in mei. Jan van Schoonvorst en Peter van Luxemburg waren aanwezig geweest bij de bijeenkomst van 15 mei en Engelbrecht van Nassau en Jan van Rotselaar bij die van 25 mei. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 514, noot 272.

voorschreven. Daarnaast zouden benoemingen van de rentmeester-generaal, leden van de Raad- en Rekenkamer, andere ambtenaren van het hof en ook bij de schepenen van de steden voortaan enkel nog gedaan worden met instemming van vier van de vijf baanrotsen. Filips mocht zelf aan die benoemingen helemaal niets veranderen, maar wanneer hij iemand van zijn taak zou willen 'ontlasten' dan moest deze wens vier weken van te voren bekend worden gemaakt. Iets wat ook niet zonder de instemming van de baanrotsen mocht gebeuren, was het geven van giften of het kwijtschelden van schulden aangezien daarmee het financieel evenwicht van de staat in gevaar zou kunnen komen. Als laatste werd er door Filips nogmaals bevestigd dat men het recht had om hem niet meer te gehoorzamen wanneer hij zelf een fout bestuur zou voeren en dat de baanrotsen voor al hun onkosten gecompenseerd zouden worden.²⁷

Alsof de problemen (en de oplossingen) met zijn baanrotsen nog niet genoeg waren, waren de Staten van Brabant op 5 juni met de afgevaardigden van Filips de Goede in onderhandeling gegaan, om hem te accepteren als de opvolger van Filips van Saint-Pol wanneer hij kinderloos zou komen te overlijden. Bij deze bijeenkomst kwamen ze met een eisenpakket dat al eind mei – ten tijde van het heetst van de strijd tussen Filips en zijn baanrotsen – was opgesteld en dit bevatte de volgende punten. Ten eerste moest Filips de Goede beloven om alle privileges, gebruiken en gewoonten van het land, de steden en alle privileges van de edelen te respecteren, inclusief de rechten van Engelbrecht van Nassau op de gebieden van de Leck.²⁸ Daarnaast moesten de tolleren bij Antwerpen weer hersteld worden, moest de tol bij 's-Hertogenbosch erkend worden, werd het recht op de tiende vis bij Hellegate en Ansbrugge opgeheven en mocht de bevolking op geen enkele wijze financiële hinder van deze afspraken ondervinden. Wanneer dit wel zou gebeuren, dan moesten zij gecompenseerd worden. Bovendien mocht Vlaanderen – en dan vooral Mechelen – op geen enkele wijze machtiger worden dan Brabant. Zo zouden er geen 'schadelijke privileges' afgegeven mogen worden aan Mechelen, moesten alle stapelrechten van Mechelen worden afgeschaft, zouden bij een eventuele scheiding van Vlaanderen en Brabant de oorspronkelijke Brabantse grenzen aangehouden worden, zou bij een afscheiding van Mechelen van Vlaanderen de stad toevallen aan Brabant en moest er een muntunie komen tussen Brabant en Vlaanderen.

Als laatste stond er in het verdrag dat de wapens van Brabant toegevoegd moesten worden in het wapen van Filips de Goede en dat wanneer hij voor Filips van Saint-Pol zou komen te overlijden, de erkenning van hem als opvolger zou komen te vervallen. Hiermee zouden zijn erfgenamen dus geen rechten hebben op Brabant.²⁹ Deze onderhandelingen verliepen zo succesvol dat Filips de Goede zich optimistisch genoeg voelde om in zijn huwelijkscontract vast te laten leggen dat zijn vrouw geen aanspraak zou kunnen maken op de Brabantse gebieden.³⁰ Wat Filips van Saint-Pol van deze onderhandelingen vond, kan wel geraden worden.

27 KHA, Inv. A II f. 182, 183.

28 Dat dit expliciet in de overeenkomst werd opgenomen heeft waarschijnlijk te maken met het enigszins discutabele karakter van de manier waarop Engelbrecht aan het gebied was gekomen. Hij had dit geërfd van Hendrik van de Leck via zijn vrouw Johanna van Polanen die de nicht was van Hendrik van de Lek. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 706 – 707.

29 ARAB RK 32, f. 68r. – 68bis. ARAB RK 1793, 17v. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 135, noot 131. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires du Luxembourg*, deel IV, p. 204 – 205.

30 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200, noot 149.

Op 20 juni sloten de drie machtigste steden van Brabant, namelijk Brussel, Antwerpen en Leuven een stedenverbond. Dit verbond werd gesloten om ervoor te zorgen dat '*den rechten, privilegien, costumen, usagen ende heerbringen van ons drien steden voirscreben*' behouden zouden blijven. Ze beloofden elkaar bij te staan in conflicten en hun eigen conflicten op de dagvaarten uit te praten om zo in eenheid verder te gaan.³¹ Hoewel stedenverbonden in de praktijk niet zo veel betekenden, is het wel curieus dat Leuven, Brussel en Antwerpen er juist op dat moment voor kozen om zo'n dergelijk verbond aan te gaan. De kern van de zaak ligt vermoedelijk in de succesvolle onderhandelingen met Filips de Goede over zijn opvolging in Brabant. De steden geven namelijk zelf aan dat het hen vooral om de al bestaande rechten en privileges gaat. De enige onzekere factor in de voortzetting daarin zou de komst van een nieuwe hertog kunnen zijn in de persoon van Filips de Goede. Hoewel het niet waarschijnlijk was dat hij een gevaar zou gaan vormen, namen de steden met het verbond het zekere voor het onzekere.

In deze periode werden er nog meerdere dagvaarten gehouden. Zo kwamen op 5 juli te Herentals de vier belangrijkste steden bijeen om het te hebben over het hof van Filips van Saint-Pol.³² Daarnaast was er in de brieven van 2 juni al door Filips toestemming gegeven om lieden die kwaad zouden spreken over zijn baanrotsen te arresteren en te vervolgen. Op 25 juli gaf hij een de twee wereldlijke Staten een volmacht voor het houden van een dagvaart te Herentals in het begin van augustus, om '*tweedracht*' binnen het rijk te voorkomen door daar enkele dienaren te vervolgen die kwaad hadden gesproken over een paar van de baanrotsen en leden van de Raad.³³ Naast de veroordelingen van de dienaren, werd er op 4 augustus nog een andere uitspraak gedaan. De toenmalig rekenmeester Jan Bont was ervan beschuldigd om tijdens de onlusten in Brussel in 1421 samen te hebben gespannen met Jan IV. Hij had hiervoor vijf weken vastgezet op de Coudenberg, maar tijdens de dagvaart kwam men tot de conclusie dat hij toch onschuldig was. Naast zijn onschuld en onterechte arrest was er sprake van een bijzonder lange en trouwe staat van dienst en had hij zich ook meerdere financiële lasten op de hals gehaald tijdens het dienen van zijn hertog. Vanwege deze motiverende argumenten en de geleden schade werd hem, in plaats van een straf voor samenzwering, een bedrag van 400 gouden kronen toegekend bij wijze van compensatie.³⁴

Na deze bijzonder onrustige periode moet het voor Filips prettig geweest zijn om zich ook eens bezig te houden met de 'simpelere' problemen zoals het Engelse laken. In augustus vaardigde Filips op verzoek van de steden een ordonnantie uit, waarin stond dat Engels laken niet langer ingevoerd mocht worden in Brabant. Alleen was de zaak daarmee nog niet afgehandeld, want van 18 tot en met 22 september werd er nog een dagvaart georganiseerd op verzoek van de steden van Brabant, Holland, Zeeland, Mechelen, Luik om tot een algemeen verbod op het Engelse laken te komen.³⁵ Andere dagvaarten die in deze periode gehouden werden waren de dagvaart voor de kleine steden van 2 september en de dagvaarten van de Staten te Brussel en Vilvoorde om te spreken over

31 SAB Oud Archief III, f. 411r. – 411v. en SAB Oud Archief XI, f. 333r. – 333v. Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200, noot 148.

32 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 901.

33 ARAB RK 5, f. 51v. – 52v (in het klein ernaast gezet). SAL 5044, f. 9v. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 901.

34 ARAB RK 5, f. 53v. – 54r.

35 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 901.

de bede van de hertog en over een openstaande betaling van de hertog van Bourgondië aan Filips van Saint-Pol op 24 september en 28 september.³⁶

Deze bede van 325.000 kronen werd uiteindelijk op 8 oktober 1428 toegekend, maar ging wel gepaard met verschillende pittige bepalingen. Ten eerste zouden de inning en uitgave volledig geschieden door de steden. Zes personen, waarvan drie edelen en drie stedelingen, zouden hiervoor verantwoordelijk zijn. Zij moesten gemachtigd worden door de hertog en hij moest hen ook ongestoord hun gang laten gaan, terwijl ze wel door de hertog en het '*gemeen land*' beschermd zouden worden met '*lijf ende goed*.' Zij zouden ook een eed af moeten leggen en bij geschillen zou er overleg gepleegd moeten worden tussen de steden en de edelen. En als de edelen daar niet aan mee wilden werken, '*dan souden die steeden alleen die magt hebbe*.'

Wanneer de hertog voor enige problemen zou zorgen, dan zouden de twee wereldlijke Staten hun verantwoordelijkheid nemen. Wanneer zou blijken dat de edelen in gebreken gebleven waren, dan zouden de vier steden – of drie daarvan – de edelen aan hun eed moeten houden. Het gedrag van de hertog kon er ook voor zorgen dat er geen betalingen gedaan zouden worden. De betalingen zouden pas weer worden aangevangen '*totter tijd toe dat dat gebetert waere bij mijnen genaedigen heere*.' De termijnen van de betalingen zouden Kerstmis en Onze Lieve Vrouwe Lichtmis zijn. Daarnaast zou er iedere mei een dagvaart gehouden moeten worden, uitgeschreven door de drie Staten van Brabant, om te rekeningen in te kunnen zien en de Brabantse prelaten zouden een derde deel van de bede betalen. De geestelijken van Brabant waren ook niet uitgesloten van de betalingen. Zij zouden hun deel af moeten lossen, net als alle lieden die sinds 1427 vertrokken waren uit Brabant. Wanneer er problemen waren met de betalingen van het termijn bedrag, zouden zeven mannen die door de edelen waren gekozen in gesprek gaan met zeven mannen die door de steden waren gekozen. Zij zouden overleg plegen voor St. Andriesmis en uitspraak doen op tweede dag na St. Paulus. Deze veertien mannen zouden ook onder speciale bescherming staan van de hertog en de Staten. Voor de inning van de bede zouden naar oude gewoonten lokale '*bedesetters*' worden benoemd en zij ontvingen voor hun diensten ook een redelijke vergoeding. De zes eerder genoemde personen kregen één honderdste deel van de ontvangsten.

Daarnaast was er bepaald dat de eerste 13.500 kronen gebruikt zouden worden om de financiën van Brugge af te ronden en de schulden van de heer van Heynsberg, de heer Ymbrecht van Edingen, de graaf van Vernemburg en de bisschop van Kamerijk af te betalen. De tweede betaling van 50.000 kronen zou worden gebruikt om de renten van de hertog te verminderen. Deze 50.000 kronen zouden binnen drie jaar worden betaald en daarvan zouden 14.000 kronen worden gebruikt voor het aflossen van de renten. De andere 36.000 zouden gebruikt worden om de '*redelyken*' kosten van de edelen en de steden te betalen. De betalingen die in het vierde en vijfde jaar zouden geschieden, waren volledig bedoeld voor de kosten van de edelen en de steden.

Verder werd er vastgelegd dat de waarde van een kroon vijf Brabantse schellingen zou zijn, dat de bede een '*gratien*' was en dus volledig op vrijwillige basis werd verstrekt. Daarnaast stond in de bepalingen dat de hertog moest beloven om nooit meer om een bede te vragen, ook niet in het

36 SAL 5044, f. 18r – 18v. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 902.

geval van een huwelijk, ridderschap of een tocht naar het Heilige Land. De hertog mocht ook geen eisen stellen aan het land of domeinen, renten of goederen verminderen en de ordonnantie zal de rechten van de steden en de edelen ook volledig moeten respecteren. De raadsleden en wethouders moesten ook zweren om deze ordonnantie uit te voeren en bij problemen over de hoogte van een bijdrage zouden de hertog en de Staten daar over beslissen. De protesten die 's-Hertogenbosch nog had, zouden zo snel mogelijk worden opgelost.³⁷ Op 17 januari werd er tevens een beslissing genomen over de status van Turnhout. Filips bevestigde nogmaals de speciale status van de stad – die zij ook al van Antoon en Jan IV had gekregen – wanneer het om het betalen van een bedde ging.³⁸

Op 9 oktober werden er geheel andere zaken behandeld. Toen gaf Filips de stad Leuven het recht om vijftien prebenden te vergeven aan de universiteit Leuven, om zo ruimte te maken voor vijftien extra leerstoelen en inkomsten.³⁹ Dit plan was al wel veel ouder dan 1428. Het stamde namelijk nog uit de tijd van Jan IV, die zelf voor een deel verantwoordelijk was geweest voor de oprichting van de Leuvense universiteit. Zes prebenden werden beschikbaar gesteld aan de centrale locatie de St. Pieterskapittel Leuven. Hiervan waren er twee bedoeld voor een canonist en twee voor een civilist aan de rechtenfaculteit en twee voor artsen aan de medische faculteit. Een prebende voor een canonist werd ook gegeven aan St. Goedele in Brussel, één voor een civilist voor St. Gommarus in Lier en één prebenden voor de medische faculteit aan St. Pieter te Anderlecht. Daarnaast waren er nog drie prebenden over voor St. Pieter in Hilvarenbeek, St. Oederenrode en St. Jan in 's-Hertogenbosch. Aangezien de faculteit theologie nog niet bestond, konden de prebenden die daarvoor bedoeld waren nog niet worden afgegeven. Deze zouden uiteindelijk terecht komen bij St. Goedele, St. Commarus en St. Pieter.⁴⁰

Hoewel op 8 oktober al besloten was hoe de bedde van Filips van Saint-Pol eruit zou moeten zien, was het pas op de dagvaart van 19 oktober in Brussel dat de bedezetters door de twee wereldlijke Staten beëdigd werden. Op die dag werden er nog verdere beslissingen genomen over de invulling van de bedde, maar ook over Engelbrecht van Edingen.⁴¹ Tijdens de veldtocht in Henegouwen in 1425 had hij manschappen geleverd, maar was hiervoor nooit terugbetaald. Hierdoor kwam hij in een hevig conflict met de steden van Brabant. Bij de dagvaart van 19 oktober werd er over het 'probleem Engelbrecht' gesproken, aangezien hij toen dreigde met militaire acties tegen Brabant. Er werd toen echter geen oplossing bereikt en op 27 oktober kwamen Antwerpen, Brussel en Leuven samen om te bespreken hoe zij zichzelf zouden beschermen tegen Engelbrecht. Een gewapend conflict tussen de steden en een edelman was natuurlijk een ongewenste situatie. Op 14 december werd er door de drie Staten in Brussel gesproken over een compensatie bedrag en op 9 februari 1429 werd er door de twee wereldlijke Staten getracht vrede te sluiten met Engelbrecht. Deze weigerde echter en meerdere besprekingen volgden op 26 februari, 9 april en 18 april. In de zomer volgde er uiteindelijk een oplossing. Na besprekingen met de heren van Gaasbeek en Wezemaal en met Engelbrecht van Edingen, werd er in augustus overeengekomen dat de

37 KBB 17010, p. 243 – 260.

38 ARAB RK 23, f. 149v. – 150r.

39 Prebenden zijn de inkomsten die verbonden zijn aan het ambt van kanunnik.

40 ARAB RK 23, f. 51r. – 61r. In het Latijn. Verkooren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

41 SAL 5044, f. 25r. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 903.

laatstgenoemde 8.000 kronen zou ontvangen van Filips van Saint-Pol en dat dit bedrag ingehouden zou worden op zijn bijdrage van de bede van 1428.⁴²

Men zou nu verwachten dat Filips zijn buik wel vol zou hebben van beden, eisen van de Staten, edelen etc. Het omgekeerde is echter waar, want op de dagvaart in Brussel van 16 januari 1429 vroeg hij de Staten om een voorschot van 11.000 kronen op zijn bede.⁴³ Dit verzoekt viel blijkbaar niet helemaal in goede aarde bij de steden, aangezien Leuven, Brussel en Antwerpen zich alle drie afmeldden voor de dagvaart die Filips op 22 februari liet organiseren om het nog eens over zijn verzoek te hebben.⁴⁴ Dit voorschot had waarschijnlijk alles te maken met zijn geplande huwelijk met Yolande van Sicilië. Zoals gezegd was er al op 18 maart 1428 contact geweest met de koningin van Sicilië over het gewenste huwelijk tussen haar dochter en Filips. Op 9 februari 1429 kwamen de steden en de baanrotsen in Brussel samen om het zelf ook nog over dit plan te hebben en het financiële prijskaartje ervan.⁴⁵ De gevolgen van dit geplande huwelijk waren echter groter dan men toentertijd waarschijnlijk had voorzien en leidden zelfs tot de tweede grote crisis van de regering van Filips van Saint-Pol.

2.3 Maart 1429

In eerste instantie begon de maand maart vrij rustig. Op 18 maart 1429 werd er door Filips een volmacht gegeven aan Jan van Rotselaar en Koenraad van Schoonvorst, de heer van Elslo, om in onderhandeling te treden met de koningin van Sicilië en Jeruzalem en de naaste bloedverwanten van de prinses. Deze volmacht werd niet alleen ondertekent door Filips van Saint-Pol, maar ook door Engelbrecht van Nassau, Jan van Schoonvorst, Hendrik van Rotselaar en Jan van Wittem.⁴⁶

Een paar dagen later op 27 maart ontving Filips een brief van zijn neef Filips de Goede. In deze brief gaf hij aan dat hij door enkele 'gens notables' was geïnformeerd dat de jonker van Montjoie, Jan van Schoonvorst, getracht zou hebben de Brabantse steden en de edelen tegen Filips van Saint-Pol op te zetten. Bovendien zou hij ervoor hebben gezorgd dat de Overmaase gebieden onevenredig zwaar belast waren en dat zij dankzij hem dus kampten met grote kosten, 'trés grandement chargiés et engagiees'. Volgens Filips de Goede was er maar één oplossing mogelijk en met klem raadde hij zijn neef aan om de jonker voortaan uit de Raad te weren. Filips was hier echter niet van onder de indruk en hield Schoonvorst in zijn Raad.⁴⁷ Interessant genoeg liet Filips de Goede het niet alleen bij zijn brief aan zijn neef zitten. Hij schreef ook aan Engelbrecht van Nassau. In zijn brief van 28 maart vertelde de hertog over hoe hij zijn neef had aangeraden om de jonker niet meer in zijn Raad op te nemen vanwege zijn wanbeheer in de Overmaase gebieden en door zijn optreden in Henegouwen. Hierdoor had hij zichzelf tot vijand van Filips de Goede gemaakt en hij

42 Uyttébrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 685, bijlage V, p. 902 – 905.

43 Ibidem, p. 903.

44 SAL 5045, f. 11r. Uyttébrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 903.

45 Ibidem, f. 10r. Uyttébrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 904.

46 Verkooren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430. Koenraad van Schoonvorst was geen directe familie van Jan van Schoonvorst. Hij was wel de schoonvader van Jacob van Gaasbeek, heer van Abcoude.

47 Voor het afschrift van de brief, zie Uyttébrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 734.

verzocht Engelbrecht dan ook om mee te werken aan het ontslag van Jan van Schoonvorst.⁴⁸

De link tussen Filips de Goede en Jan van Schoonvorst in Henegouwen zou voor een deel kunnen verklaren waarom de hertog van Bourgondië hem zo graag uit de Brabantse Raad wilde werken. De schrijver Chastellain dacht zelf eerder dat het te maken had met de grote rol en invloed die de familie Schoonvorst had in het geplande huwelijk tussen Filips van Saint-Pol en Yolande van Sicilië.⁴⁹ Op dit onderwerp, en of dit wel terecht was, zal echter later dieper op in worden gegaan. Twee mannen werden wel vervangen op 27 maart. De Raden- en Rekenmeesters Lucas van Eyck en Jan Spierink werden vervangen door Bartelomeus A la Truye en Jan van der Hofstad. Als secretaris van de Rekenkamer nam Olivier vander Bruggen de eden af en gaf hij hen de rechten en immuniteiten die bij de functie hoorden.⁵⁰ Op 11 april werd er nog een huishoudelijke aanpassing gedaan toen Filips een nieuwe hofordonnantie uitgaf.⁵¹ In deze periode was Filips nog zelden aan het Brusselse hof te vinden. In plaats daarvan bevond hij zich het grootste gedeelte van de tijd in Leuven. Het (politieke) klimaat in Leuven moet voor hem prettiger zijn geweest dan dat van Brussel, aangezien de spanningen daar steeds verder op leken te lopen.⁵² Op 7 juni probeerde Filips namelijk een bijeenkomst van de Staten van Brabant in Brussel te verbieden die tegen zijn wil was georganiseerd door Peter van Luxemburg, Jacob van Gaasbeek, Jan van Wezemaal en de steden Brussel, Antwerpen en Nijvel. In zijn brief herinnerde hij de heren aan hoe er de vorige keer een bijeenkomst was georganiseerd met de hertog van Bourgondië en dat deze bijeenkomst even onrechtmatig was als de vorige.⁵³ Vier dagen later was het weer raak toen Brussel weigerde om nog langer afgevaardigden te sturen naar dagvaarten waar ook Jan van Schoonvorst aanwezig zou zijn. Daarnaast gaf de stad aan dat de *'haefliken dienst'* zou worden opgeschort tot Schoonvorst uit de Raad verwijderd zou worden, vanwege zijn *'groetelic aentreffen der eren, wailvaert ende profijt onss genedichs heren thertogen voirs. ende sijn gemeyns lants.'*⁵⁴

Op 20 juni gaf Filips van Saint-Pol ook de opdracht om fouten te onderzoeken die gemaakt zouden zijn bij de inning van de bede van Bergen op Zoom.⁵⁵ Deze stad was een vrij delicate kwestie, aangezien Antwerpen en Bergen op Zoom al sinds 1425 in conflict waren met elkaar. Op 11 november van dat jaar was er een burger van Antwerpen gearresteerd op de markt van Bergen op Zoom voor het betalen met vals geld. Bergen op Zoom weigerde vervolgens om hem uit te leveren aan Antwerpen, waarmee de man dus het recht om in zijn eigen stad terecht te worden werd ontzegd. De magistraat van Antwerpen was hier woedend over, vooral toen bleek dat de man was gemarteld. Antwerpen probeerde vervolgens om de heer van Bergen op Zoom, Jan van Glimes, te dwingen de juiste privileges te volgen. Dit lukte echter niet en het conflict tussen de beide steden

48 S.W.A. Drossaers, *Het archief van de Nassause Domeinraad: het archief van den Raad en Rekenkamer te Breda tot 1581. Regestenlijst II (1428 – 1500)* (Den Haag 1948), p. 8.

49 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200, noot 150. G. Chastellain, *Oeuvres de Georges Chastellain*, Kervyn de Lettenhove, J.C.M.B. ed. (8 dln. Brussel 1863 – 1866), deel II, p. 73.

50 Verkooren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

51 Volgens Uyttebrouck bevindt het document zich in ARAB MD 431, f. 179 – 182, maar MD 431 betreft stukken uit de 16de en 17de eeuw en gaat niet tot een folio 179. De precieze locatie van de ordonnantie is niet meer duidelijk.

52 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200, zie noot 151.

53 ARAB RK 23, f. 60r. – 61r. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 518.

54 SAB Oud Archief IV, f. 146r.

55 ARAB RK 23, f. 177v.

bleef door etteren tot aan het einde van de regering van Filips van Saint-Pol.⁵⁶

De problemen rondom Jan van Schoonvorst waren nog niet afgehandeld of een nieuwe crisis diende zich aan. Jan Bont, die een jaar eerder nog vrijgesproken was van de aanklacht dat hij met Jan IV had samengespannen, stal eind juni het hertogelijk zegel en vluchtte naar Brussel. De Staten en Filips waren woedend en op 27 juni eiste Leuven dat Brussel Jan Bont zou dwingen om onmiddellijk het zegel te retourneren dat hij had '*ontvuerd*'. Ze herhaalden hun eis nog eens in een brief van 2 juli en ook op de dagvaart van 8 juli in Herentals werd er uitvoerig over de zaak gesproken.⁵⁷ Op 19 juni keerde Jan Bont met het zegel terug in Leuven, waar hij het ten overstaan van de drie Staten van Brabant teruggaf aan Filips. Vanwege de ernst van zijn misdrijf kan het geen verrassing zijn dat hij daarna werd '*verlaten ende quijtgeschouden van des gemeins lands wegen, van alsulken toesegeen, geloften ende eede als hij vander Officien wegen vanden Cancellierscape ende Raidscape*.' Zijn opvolger, Gilles van der Sart, werd de volgende dag nog benoemd.⁵⁸

Op dezelfde dag kwamen er vanuit Filips van Saint-Pol een aantal nieuwe instructies aan de rekenmeesters Jan Rupens, Jan van der Hofstad en Olivier vander Bruggen over hoe zij een rekening moeten afhandelen. Deze waren waarschijnlijk opgesteld naar aanleiding van gevonden fouten bij Bergen op Zoom. In deze instructies gaf hij aan dat deze gebaseerd waren op redelijke punten en dat hij ook verwachtte dat men zich eraan zou houden. Als eerste stond er dat men de inkomsten op zou nemen die binnen de tijd van de rekening vielen en dat er geen inkomsten genoteerd zouden worden die niet daadwerkelijk waren binnengekomen. De uitgaven van hertog Filips moesten nauwkeurig worden bijgehouden vanaf 18 maart 1428 en uitgaven die te maken hadden met eerdere lasten, zoals die van Jan IV of '*enige vervremde, vercochte of gegheven goede*', zouden enkel worden opgenomen wanneer hier expliciete orders voor waren gegeven. Ten tweede mochten de rekeningen enkel nog worden afgehandeld door personen die daar ook wettelijk voor waren aangesteld door de rekenmeesters. De rekenmeesters en andere '*officieren*' mochten niet meer geld ontvangen dan was voorgeschreven. Iedereen die meer verdiende zou het verschil terug moeten betalen. Daarnaast zouden de rekenmeesters, om de jaarlijkse kosten te drukken, alle panden uit moeten geven waaronder de panden van de molens. Deze zouden vanwege de kosten en de grote hoeveelheid tijd voor het onderhoud, in pacht gegeven worden aan '*geswoirnen moelenslagers*.' Het kopen of verkopen van bos zou niet meer gebeuren voordat de Rekenkamer goed was geïnformeerd en alles zou ook in de ordonnantiën moeten worden genoteerd.

Verder zouden in de rekeningen ook de kosten worden opgenomen van '*uutryden*', behalve wanneer het ging om een dagvaart waarbij twee of drie Staten ontboden waren. Gewapende tochten zouden altijd doorberekend worden aan de hertog en zijn Raad. Kosten van de drossaard, wetsdienaren en onderdienaren zouden worden afgehandeld door de tesorier of de rentmeester-generaal aangezien zij verantwoordelijk waren voor alle extraordinaire kosten. Voorts zouden de wetsdienaren zaken afhandelen zoals in hertog Antoons tijd, maar doodslag zou enkel nog door hen

56 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 519 – 520.

57 SAL 5045, f. 58r., f. 76r., f. 76v.

58 SAB Oud Archief III, f. 419v. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 905. Zie ook Stein, *Politiek en historiografie*, p. 220, noot 61, die de gebeurtenissen linkt aan de mogelijke band tussen de hertog van Bourgondië en enkele leden van de hertogelijke Raad in Brabant.

worden behandeld wanneer het ging om onopzettelijke doodslag. Daarnaast zou er een '*goeden, notabilen man*' benoemt worden om de garnizoenen te bevoorraden en deze ook administratief bij te houden, aangezien daar nog wel eens gebrek aan was geweest in het verleden. Het aangeven van kosten zou enkel nog met een brief met het zegel van de hertog eraan kunnen gebeuren en de leden van de Rekenkamer zouden voor altijd ongemoeid en onbelast blijven. Dit gold voor wanneer ze in dienst van de vorst hun boekje te buiten gingen met de beste intenties, maar ook wanneer ze niet meer in functie waren.⁵⁹

Op 3 september gebeurde er iets heel erg onverwachts. Filips vluchtte weg van het Leuvense hof naar Lille. Jan de Pape werd naar hem toegezonden om hem over te halen terug naar Leuven te komen en later kwam er ook een brief van de stad zelf, waarin men '*vriendelijc, met sueten woirden smekende dat hi weder te Loeven waert comen woude op dat hem ende sinen lande van Brabant daere gheen sceinde inne gheschieden*'.⁶⁰ Op 7 september volgde er een brief aan Engelbrecht van Nassau waarin het volgende te lezen was:

'Lieve jonchere. Mijn genedige here die hertoge is nu hem vierder van personen van hier gereden, warwerts en weten wij nyet, mer den enen heeft hij geseeght dat hij rijden woude tot mijnen here van Bourgoingnen ende den anderen mij vrouwe Yoland besien. Ende wat wij hem dairtoe hebben geseeght, hij en heeft des nyet willen laten, wair om, lieve jonchere, ons goet dunct ende geraden dat ghij terstont over dach ende nacht herwarts compt om ins samentlic ende oic mitterstat van Loeven goeden rait daer up te hebben, want wij duchten dat nyet goets van desen rijden en sal comen. Lieve jonchere, onse here God hebbe u altijd in Sijnre heiligen hoeden. Gescreven te Loeven des woensdages VII dage in septembri omtrent VII uren smorgens.

Die cancellier ende andere raidslude mijns gened. heeren tshertogen, nu tot Loeven wesende.'⁶¹

Filips werd uiteindelijk gevonden doordat Leuven een inwoner van de stad Audenarde om wist te kopen, die hen vervolgens vertelde in welke richting Filips vertrokken was. In Lille wisten ze hem staande te houden en eisten dat ze dat hij direct met hen mee terug zou komen naar Brabant. Op 11 september kwamen Brussel en Antwerpen ook aan in Lille en probeerden zij net als Leuven hun hertog over te halen om terug te keren. Op 16 september lukte het pas en reisde Filips onder begeleiding terug naar Leuven.⁶² Een paar dagen later bracht Everard van Eindhoven aan de hertog goed nieuws. Op 27 september kwam de ambassadeur van Filips van Saint-Pol in Rome namelijk terug met de pauselijke dispensatie voor het huwelijk tussen Filips en Yolande.⁶³ Vanuit de kant van

59 ARAB RK 28, f. 4v. – f. 6v.

60 SAL 5048, f. 16r.

61 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 39, noot 90 voor het afschrift. Drossaers, *Het archief van de, Regestenlijst II*, p. 7.

62 Ibidem, p. 40, noot 90 vervolg.

63 Ibidem, p. 518, noot 288.

de hoge geestelijkheid waren er dus geen enkele problemen meer te verwachten. Maar slechts een paar weken later, op 8 oktober, vluchtte Filips echter alweer. Ditmaal naar Vilvoorde en Brussel. Een inwoner van Leuven werd naar Brussel gestuurd om erachter te komen waar Filips zich verborgen hield.⁶⁴

In Brussel had Filips waarschijnlijk tegen de magistraat zijn beklag gedaan over een aantal van zijn baanrotsen blijkens een brief van 14 oktober. Volgens Filips waren zijn baanrotsen hem niet aan het dienen zoals zij dat moesten doen en werkten ze bovendien zijn huwelijksplannen tegen.⁶⁵ Vanwege deze klachten had Engelbrecht van Nassau de stad reeds verlaten toen Filips weer terugkeerde in Leuven. De stad nam vervolgens de bemiddelende rol op zich en stuurde een brief naar van Nassau, waarin Filips aangaf zeer teleurgesteld te zijn over het vertrek van zijn raadgever en hij ontkende dat hij zijn beklag over hem had gedaan tegenover Brussel. Hij kon dit ook niet gedaan hebben '*anders dan dat hij van sijnen baenroidsen, anderen edelen ende raide niet gedient en wordt alsoe hem als prince ende here van den lande billix toebehoirt.*' In zoete bewoording werd er vervolgens door de stad getracht om hem terug te krijgen naar Leuven, om daar zijn hertog bij te staan met zijn wijze raad en hem te helpen met het sluiten van zijn huwelijk, aangezien Leuven daarin niet van nut kon zijn. De andere baanrotsen over wie Filips geklaagd zou hebben waren Hendrik van Rotselaar, Jan van Wittem en Jan van Schoonvorst. Zij weigerden in eerste instantie om terug te keren naar het hof en voor hen moest Leuven ook verscheidene diplomatieke middelen aanwenden. Vooral voor Jan van Schoonvorst was Leuven bijzonder vriendelijk met de boodschap dat hij nodig was vanwege zijn '*voirsienige wijsheit.*'⁶⁶ De heren keerden uiteindelijk terug naar het hof, maar van harte zal het waarschijnlijk niet zijn gegaan.

Op 21 oktober gaf Filips opnieuw een hofordonnantie uit. De reden hiervoor was '*om een goet regiment aen te nemen ende den last van onsen state ende kost van onsen herbergen na der ordonnancien die wij bij hoeren raide daer op maecten te besorgen*', in ruil voor het voorschot op zijn bedde, voor zijn huwelijk met Yolande van Sicilië. De gegeven '*raide*' was gegeven door Engelbrecht van Nassau, Thomas van Diest, Jan van Rotselaar en Jan van Schoonvorst.⁶⁷

In de ordonnantie stond ten eerste dat Filips beloofde om de kosten van zijn hof aan een door de Raad en de baanrotsen gesteld 'redelijk' bedrag te houden en dat deze kosten pas na de aflossing van zijn rentes veranderd zouden worden. Daarnaast werd er vastgelegd dat drie of vier Raadsleden in de Raadkamer residentie zouden houden met de kanselier en dat zij de dagelijkse zaken zouden behandelen om de hertog te '*ontcommeren*'. Wanneer zij om welke reden dan ook afwezig zouden zijn, zou Filips '*zonder ondanck*' met of zonder de kanselier andere heren in hun plaats ontbieden. De jaarlijkse beloning voor dit werk zou door de baanrotsen en de hertogelijke Raad worden vastgesteld. De rentmeester werd benoemd tot de rentmeester-generaal van alle landen. Dit hield niet alleen Brabant, Limburg en Luxemburg in, maar ook de landen van Ligny, Saint-Pol, de kastelen van Lille en Filips' bezittingen in Frankrijk, Vlaanderen en Kamerijk. Daarnaast werd ook nog eens vastgelegd dat deze laatste gebieden hun rekeningen dan ook moesten presenteren aan de

64 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 40, noot 90 vervolg.

65 Ibidem, p. 518.

66 Drossaers, *Het archief van de Nassause*, Regestenlijst II, p. 7 – 8.

67 SAH Oud Archief 73, f. 29r. – 29v.

Rekenkamer in Brabant, net als ten tijde van de regering van hertog Antoon en Jan IV. De rentmeester-generaal zou voortaan gaan over alle financiën van de hertog en ook aan de hofmeester aanleveren hoeveel proviand hij in zou mogen slaan. Hij zou al zijn uitgaven zorgvuldig bij moeten houden, alleen die zaken betalen die vergezeld waren van een papieren bewijs van openstaande schuld en wanneer het ook mogelijk was om deze kosten te betalen. Daarnaast zou hij de uitstaande lijfrenten aflossen.

Benoemingen van officieren, rentmeesters of schepenen zouden niet meer mogen gebeuren zonder de (schriftelijke) toestemming van ten minste twee van de baanrotsen. Het ontslaan van dergelijke personen alleen nog maar gebeuren met toestemming van de Raad en wanneer iemand hier zich niet aan zou houden, dan zou hij door diezelfde Raad gestraft worden. Aan de samenstelling van de Raad zou niets veranderd worden, behalve wanneer het om '*clairlijcke*' misdragingen zou gaan, zoals bij Jan Bont. In het kader van financiële gelijkheid werd er ook verordonneerd dat niemand van de Raad, Rekenkamer of van een andere functie steekpenningen of andere giften aan zou nemen. Wanneer iemand hierop betraapt zou worden, dan zou hij uit zijn functie ontheven worden, door de Raad gestraft worden en voor elke ontvangen penning, tien penningen moeten betalen aan de hertog. De gever zou ook bestraft worden en zou als boete voor elke betaalde penning, twee penningen moeten betalen.

In de ordonnantie vervolgde Filips dat hij door de grote lasten van onder meer zijn huwelijk, niet meer in staat was om zelfstandig zijn staat te voeren. Dit argument kennen we nog van de brief van 2 juni 1428. Nieuw is echter dat hij zijn vier genoemde baanrotsen de '*volcomen macht ende sunderlinge bevele ons voirscreven regiment*' gaf.⁶⁸ Zij hadden hem tenslotte altijd trouw gediend, zelfs met alle pijn die hij hen en zijn eigen staat had aangedaan. Alle dienaren moesten zweren de punten uit deze ordonnantie te volgen en de kanselier zou alle brieven betreffende deze ordonnantie van een zegel te voorzien. Met toestemming van de twee wereldlijke Staten van Brabant zou de kanselier ook de brieven bezegelen die te maken hadden met de heerlijkheden of de domeinen van de hertog. Wanneer Filips zou proberen om de kanselier brieven te laten bezegelen die tegen de punten van deze ordonnantie in zouden gaan, of die van zijn Blijde Inkomst, dan zou hij zijn hertog mogen weigeren en hem mogen vertellen dat hij hen hun werk moest laten doen. Ook zou het voor de kanselier verboden zijn om het zegel aan zijn heer te geven. Iedereen die opzettelijk of onopzettelijk tegen de punten van de ordonnantie in zou gaan, zou ontslagen worden en door de hofmeester op instructie van de baanrotsen gestraft worden, of zelfs voor een wereldlijke rechtbank gedaagd worden. Wanneer Filips zelf zich niet aan de afspraken zou houden, dan hadden zijn baanrotsen, Raadsleden, rentmeester-generaal en de kanselier het recht om hem niet langer te gehoorzamen of te dienen. Bovendien zou dan zijn huwelijk niet worden afgehandeld. Voor hun diensten zouden de heren ook schadeloos worden gesteld en wanneer Filips een van hen van zijn taak zou willen '*ontlasten*', dan zou hij dit twee maanden van te voren moeten aangeven.

Er werden verschillende bezuinigingsmaatregelen genoemd in de ordonnantie. Zo zouden er geen nieuwe secretarissen worden aangenomen. De maandelijkse toelage van Filips of zijn '*speelgelt*' zou worden beheerd door Peter van der Eycken en hij beloofde ook niet meer van geld

68 SAH Oud Archief 73, f. 32r.

van zijn Raad eisen. Het financieren van het huwelijk zou volledig gebeuren uit de inkomsten van renten, de wouden en bossen en de tollën. De baanrotsen mochten geenszins bijspringen in het financieren van het huwelijk. Openstaande rekeningen bij de rentmeester-generaal zouden binnen twee maanden moeten worden voldaan. Betalingen en giften die nog uitstonden en die het hof hinder toebrachten, zouden worden gestaakt. Daarnaast zou het hof geen pantser leveren aan diegene die de hertog vergezelden wanneer hij uit rijden of naar de mis ging. De hofmeester zou iedere zaterdag bij de Raad en de kanselier komen om verslag uit te brengen van eventuele tekorten of andere zaken die aan het hof speelden.

Net als in de ordonnantie van 29 juli 1427 werd er met deze ordonnantie in het hof gesneden. Iedereen die niet in de ordonnantie genoemd stond moest zonder problemen op te leveren van het hof vertrekken en ook ditmaal werd het aantal ambten verminderd. Bij iedereen die mocht blijven werd wel benadrukt dat zij zich met hun eigen werk bezig moesten houden en dat zij zelf eveneens actief moesten bezuinigen door niet teveel brood, vlees of ander eten te produceren. De regels uit de vorige ordonnantie werden ook gehanteerd voor wapenbezit, de toegestane hoeveelheid paarden, samen hetzelfde voedsel eten, niet te vroeg van tafel weggaan, degelijke gekleed zijn en wijn die enkel geserveerd mocht worden op redelijke uren. Het gezamenlijk eten was natuurlijk niet van toepassing op de Raadsleden die hun diner nuttigden in de Raadkamer. Op het breken van deze regels stonden verschillende straffen. Zo zou iemand die meer knechten in dienst zou hebben dan was verordineerd, een maand lang geen salaris ontvangen of een maand van het hof weggestuurd worden. Voor het breken van potten of borden kon iemand voor acht dagen van het hof worden gestuurd door de hofmeester. Daarnaast zou iedereen die weigerde om toortsen te dragen bij de begeleiding van de hertog of van de Raadsleden, geen haver of wijn ontvangen. Lieden die zaken stelen zullen van het hof ontslagen en vervolgd worden.⁶⁹

Op 9 november vluchtte Filips nogmaals van het hof. Volgens beproefd recept stuurde Leuven vervolgens op 10 november een inwoner naar Gent om daar te onderzoeken waar de hertog naartoe was gegaan. Deze keer ging de vlucht niet gepaard met gegriefde baanrotsen en Filips keerde een enige tijd later terug naar het hof in Leuven.⁷⁰

2.4 De laatste maanden

In ruil voor de ordonnantie van 21 oktober en de bezuinigingen die zouden worden doorgevoerd in de hofhouding, kreeg Filips op 28 december bij de dagvaart in Vilvoorde van de Staten de toezegging dat hij 10.000 kronen zou ontvangen voor zijn huwelijk met Yolande.⁷¹ Met deze toezegging konden de definitieve voorbereidingen getroffen worden voor het huwelijk. Op 1 januari 1430 droeg Filips op dat Jan van Abcoude, de heer van Gaasbeek, zijn baanrotsen en Raad zou helpen met het voeren van het hof, de staat en zijn aanstaande huwelijk. Dit was bedoeld om de werkdruk van zijn getrouwe baanrotsen enigszins te verlichten.⁷²

69 SAH Oud Archief 73, f. 32r. – 39v.

70 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 40, vervolg noot 90.

71 SAL 5048, f. 58r. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, p. 907.

72 ARAB RK 23, f. 92v. Verkoren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

Op 8 april overlegden Antwerpen, Brussel, Leuven, 's-Hertogenbosch en Nijvel en de Raad in Vilvoorde over wie er uitgezonden zouden worden om de nieuwe hertogin op te halen. Dit is een beslissing die blijkbaar met zorg moest worden genomen want op 3 april werd er nogmaals over de zaak gesproken evenals op 27 mei.⁷³ Op die laatste dag werden er echter ook beslissingen genomen. Volgens de *Brabantsche Yeesten* zou Yolande in Reims worden opgehaald door Engelbrecht van Edingen, Jan van Rotselaar, Jan van Wittem, de heer van Boutersem, en nog vele andere ridders, schildknapen, raadsleden, vertegenwoordigers van de hoge geestelijkheid en dienaren.⁷⁴

Na twee jaar te hebben moeten wachten was het zo gewenste huwelijk van Filips inmiddels zo dichtbij gekomen. Op 13 juli vertrok hij met een groep dienaren naar Nijvel waar hij enkele dagen doorbracht met de heren die zijn bruid vanaf Reims naar Brabant zouden escorteren. Op 16 juli vertrokken de ridders naar Reims en Filips toog zelf naar Brussel om daar te wachten. De Brabantse delegatie kwam op 25 juli aan in Reims en werd daar ontvangen door de gezanten van de koning van Frankrijk en koningin Yolande van Sicilië. Zij stelden voor om gezamenlijk naar Tours te reizen waar prinses Yolande op hen zou wachten. De Brabantse delegatie voelde hier weinig voor en stelde voor om naar Troyes te gaan. Voor er echter een beslissing kon worden genomen, bereikten hen het nieuws dat Filips van Saint-Pol heel ernstig ziek was geworden en dat de vooruitzichten niet goed waren.⁷⁵ Sinds de herfst van 1429 was zijn gezondheid al verslechterd. Van 31 oktober tot 2 november was zijn lijfarts continu aan zijn bed geweest en op 24 en 26 mei 1430 onderging Filips verschillende medische onderzoeken. In de avond van 16 juli begon hij bloed en pus over te geven en kwamen er geruchten van vergiftiging op.⁷⁶ Na een grondig onderzoek van zijn artsen, artsen uit andere steden en professoren van de universiteit Leuven, kwam men tot de conclusie dat Filips een ernstige, doch natuurlijke aandoening had. Desondanks bleef het gerucht bij de bevolking leven en Antwerpen, Brussel en Leuven besloten om nog enkele naaste dienaren grondig te ondervragen. Uit de ondervragingen kwam echter niets en de hertog ging zienderogen achteruit. Hij werd nog overgebracht van de Coudenberg naar het hof in Leuven waar hij eveneens onophoudelijk werd verpleegd. Vanaf 29 juli verlieten zijn artsen de rand van zijn bed niet meer. Op 3 augustus was het echter voor iedereen duidelijk dat Filips stervende was en de volgende dag maakte hij zijn testament op. Rond zes uur 's avonds ontving hij de laatste sacramenten en de communie en overleed uiteindelijk twee uur later. De Brabantse delegatie die in Reims het nieuws van Filips' ziekte had gehoord, kwam op 8 augustus terug in Brabant, vier dagen te laat voor hun hertog.⁷⁷

Ook na zijn dood bleven er hardnekkige geruchten rond gaan dat Filips was vergiftigd. Hij stond tenslotte bekend als een krachtige man en zijn ziekte was zeer hevig en snel gekomen. Er werden meerdere 'daders' aangewezen, maar de favoriete theorie was dat Filips de Goede zijn eigen neef had vergiftigd vanwege het aanstaande huwelijk tussen hem en Yolande van Sicilië. In zijn

73 SAL 5048, f. 82v. Uyttenbrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage V, 907 – 908.

74 Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers CXLVI, regel 17620 – 17634. Aerts, Vleeschouwers, 'Ziekte en dood', p. 317. In de *Brabantsche Yeesten* wordt gesproken over een stuk of 300 paarden. Hoewel het niet onmogelijk is, is het aantal paarden waarschijnlijk een kleine overdrijving van de auteur. De biografie van Filips van Saint-Pol spreekt van zestig paarden. *La Biographie Nationale* (28 dln. Brussel 1866 – 1944), deel 17, p. 323 – 324.

75 Aerts, Vleeschouwers, 'Ziekte en dood', p. 317.

76 Chevalier-de Gottal, *Les fêtes et les arts*, p. 144.

77 Ibidem, p. 144 – 145. Aerts-Vleeschouwers, 'Ziekte en dood', p. 317 – 318.

werk refereerde Georges Chastellain eveneens aan deze geruchten en de connectie met Filips de Goede. Hij haastte zich echter om te bezweren dat de Bourgondische hertog hier niets mee te maken had.⁷⁸

Hoogst waarschijnlijk was dit een terechte opmerking, want naar mijn idee was de aversie van Filips de Goede tegen het huwelijk van Filips van Saint-Pol niet zo groot als men al enige tijd beweert. Natuurlijk, Yolande was familie van Karel VII van Frankrijk die betrokken was bij de moord op zijn vader Jan zonder Vrees. Maar zij was slechts aangetrouwde familie en nooit direct betrokken geweest bij de Armagnac factie. Met andere mensen die potentieel veel gevaarlijker hadden kunnen zijn, ging Filips de Goede interessant genoeg niet strikt vijandig om. Karel van Orléans, de zoon van de door Jan zonder Vrees vermoordde Lodewijk van Orléans, werd bijvoorbeeld door Filips de Goede op meerdere fronten begunstigd. Zo werd hij door hem in de Orde van het Gulden Vlies opgenomen en op militair gebied vaak gesteund.⁷⁹ Daarnaast heeft Antheun Janse reeds aangetoond dat de vergelijkbare 'woede' van Filips de Goede over het huwelijk tussen Jacoba van Beieren en Frank van Borsele naar het rijk der fictie verbannen kan worden.⁸⁰ Dus waarom zou hij dan zo'n groot probleem hebben gehad met een jonge prinses uit Sicilië? Het is natuurlijk een interessante roddel, maar naar mijn idee had de aversie van Filips de Goede meer te maken met een huwelijk in het algemeen. Filips van Saint-Pol had al bewezen vruchtbaar te zijn met zijn drie bastaardzonen.⁸¹ Logischerwijs kon men er dus vanuit gaan dat wanneer hij getrouwd zou zijn, hij ook snel legitieme zonen zou kunnen krijgen die vervolgens de opvolging van Filips de Goede in Brabant onmogelijk zouden kunnen maken. Met wie Filips van Saint-Pol ook had willen trouwen, zijn plannen hadden hoogstwaarschijnlijk om deze reden tot enig protest geleid van Filips de Goede.

Desalniettemin waren deze geruchten waren zeer schadelijk voor de mogelijke opvolging van Filips de Goede in Brabant en de Staten besloten toen om:

*'Dat men bider medicinen
Ordinancien, dat wet,
Ende vroome cyrurginen met
Dat doode lichame sonder cessereren
Op soude doen ende visenteren,
Ende besien ende weten clare
Oft die hertoghe ghestorven ware
Natuerlijc, oft anders iet.'*⁸²

Bij de autopsie werden alle organen zorgvuldig bekeken, maar werden er geen tekenen van vergiftiging aangetroffen. Wel troffen de doktoren bij de maag een gezwel aan wat de doodsoorzaak van Filips van Saint-Pol dus een natuurlijke maakte. Onduidelijk is of het ging om maagkanker of

⁷⁸ Chastellain, *Oeuvres*, deel II, p. 75.

⁷⁹ Vaughan, *Philip the Good*, p. 161.

⁸⁰ Janse, *Een pion voor een dame*, p. 308 – 315, 325.

⁸¹ Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duche*, deel II, p. 770.

⁸² Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, zevende boek, vers CXLVII, regel 17714 – 17721.

om een maagzweer, maar gezien de vele vluchten van de hertog van zijn eigen hof en de noodzakelijke stress die de vele conflicten tussen hem en zijn edelen hem moeten hebben toegebracht, is een gesprongen maagzweer de meest waarschijnlijke doodsoorzaak.⁸³

Het lichaam van Filips van Saint-Pol werd na de autopsie gebalsemd en in een loden kist, onder een zwart laken, opgebaard tot 7 oktober 1430. De menselijke hertog was tenslotte de verpersoonlijking van het ambt. Zolang de hertog aanwezig was – zelfs in opgebaarde toestand – was de continuïteit van het landsbestuur verzekerd.⁸⁴ Filips kon daarom pas begraven worden wanneer de nieuwe hertog was ingehuldigd. Na de Blijde Inkomst van Filips de Goede op 5 oktober in Leuven, werd Filips van Saint-Pol uiteindelijk op 7 oktober begraven in Tervuren. Hij werd in een aparte tombe begraven, vlakbij de laatste rustplaats van zijn ouders en zijn broer Jan.⁸⁵

83 Aerts-Vleeschouwers, 'Ziekte en dood', p. 327. Niet alleen vanwege stress is een maagzweer een waarschijnlijke oorzaak. Maagkanker gaat ook gepaard met een zeer snelle vermagering die nergens in de bronnen wordt opgemerkt bij de jonge hertog. In de *Brabantsche Yeesten* staat ook ten onrechte dat het ging om een gezwel op de lever. De Dynter heeft hierin een kleine vergissing gemaakt.

84 Zie voor de theorie hierachter het monumentale werk van E.H. Kantorowicz, *The king's two bodies: a study in mediaeval political theology* (Princeton, NY 1966).

85 Chevalier-de Gottal, *Les fêtes et les arts*, p. 148 – 151.

Hoofdstuk III: de actoren in het conflict

Tot op heden is er aandacht besteed aan Filips van Saint-Pol zelf en zijn regeringsjaren. Over de mannen die zoveel tegenstand boden is nog bijna niets gezegd, terwijl zij zeer belangrijk zijn voor een goed begrip van de situaties. Tenslotte zal het best een grote stap moeten zijn geweest om zo openlijk in conflict te treden met de eigen vorst. Hiervoor zouden de vijf baanrotsen toch één of meerdere zwaarwegende redenen voor gehad moeten hebben. Om dit te bepalen zullen we de namen een gezicht moeten geven. Wie waren deze mannen? Welke positie hebben zij door de tijd heen aan het Brabantse hof bekleed? En belangrijker nog, wat kunnen we zeggen over hun loyaliteit aan hun eigen hertog?

3.1 Engelbrecht van Nassau

Als eerste is er Engelbrecht van Nassau, graaf van Nassau-Dillenburg, heer van Breda en der Leck. Hij was in 1380 geboren als de derde zoon van graaf Jan I van Nassau-Dillenburg en gravin Margaretha van der Marck. Als derde zoon was er in eerste instantie een pad voor hem uitgezet binnen de geestelijkheid en hij werd al spoedig benoemd tot domproost van Münster. Toen zijn broers kinderloos bleven, trouwde hij op 6 maart 1404 met Johanna van Polanen, de erfdochter van Jan III van Polanen, heer van Breda en der Leck.¹ Vanuit zijn huwelijk kreeg hij toegang tot de Staten van Brabant en vanaf 1405 zien we hem voor het eerst in de Raad van Antoon van Bourgondië. Na Antoons dood in 1415 bij het slagveld van Azincourt kwam hij niet terecht in de voogdijraad van Jan IV, maar vanaf maart 1418 treffen we Engelbrecht wel aan in Jans 'zelfstandig' gekozen Raad.²

Vanwege een conflict met de tesorier Willem van den Berghe was Engelbrecht van september tot en met april 1419 afwezig van het hof. De tesorier had lasterlijke praat over hem, Hendrik van der Leck en Hendrik van Bergen verspreid, maar op 14 september 1418 werd hij gecorrigeerd door de Staten van Brabant. Vanaf 12 april 1419 wist Engelbrecht weer vrede te sluiten met Jan IV en keerde hij terug naar het hof.³ Kort daarna sloot hij zich echter aan bij de kant van Jacoba van Beieren tegen Jan IV en Jan van Beieren. Deze keuze kwam hem duur te staan. Op dringend advies van Jan van Beieren werd Engelbrecht door Jan IV uit zijn Raad geweerd en vanaf 20 april 1420 eveneens aangeduid als een vijand van de hertog.⁴ Zoals te verwachten valt sloot Engelbrecht van Nassau zich vervolgens aan bij de in opstand gekomen steden en edelen.⁵

Na de overwinning op Jan IV in 1421 was Engelbrecht verzekerd van een positie in de Raad. Op 4 mei werd hij door Jan benoemd tot kamerheer, samen met Jan van Wezemaal, Jan van Diest,

1 P.C. Molhuysen, P.J. Blok, ed., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln Leiden 1911 – 1937), deel I, p. 818. De huwelijksdatum is door André Uyttebrouck gezet op 6 maart, aangezien er toen toestemming kwam van hertogin Johanna van Brabant voor het huwelijk. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 715.

2 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage I, p. 624, 636.

3 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 186, noot 88. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, p. 499.

4 Ibidem p. 187 – 188.

5 Favresse, *L'Avènement du régime*, 190 – 203.

Jan van Schoonvorst en Arnoul van Crainhem.⁶ Als Raadslid was hij vrij actief. Zijn naam is terug te vinden in vijfendertig aktes uitgegeven door Jan IV.⁷ Daarnaast was hij op militair gebied actief als een van de edelen die in 1424 en 1425 in Henegouwen weerstand boden aan de hertog van Gloucester.⁸ Tijdens de regering van Filips van Saint-Pol maakte Engelbrecht opnieuw deel uit van de Raad. Tijdens deze regeringsperiode komt zijn naam op meer dan veertig aktes van Filips van Saint-Pol voor.⁹

Bij elk groot conflict tussen Filips van Saint-Pol en zijn baanrotsen is de naam Engelbrecht van Nassau terug te vinden. Op het eerste gezicht is dit niet zo bijzonder aangezien hij, zoals gezegd, een actief lid van de hertogelijke Raad was en hij door de jaren heen een centrale positie voor zichzelf had verworven. Het is echter op het punt van loyaliteit dat er wat vraagtekens bij Engelbrecht gezet kunnen worden. Al tijdens de regering van Jan IV zien we dat hij er niet vies van was om zich tegen zijn eigen hertog te keren. Natuurlijk heeft dit te maken met een algemene onvrede over het beleid van Jan IV, maar het gezegde 'waar rook is, is vuur' lijkt wel erg op Engelbrecht van toepassing. In zijn geval zou het dan moeten zijn: 'waar Engelbrecht is, is een Bourgondiër.' Engelbrechts schoonvader, Jan III van Polanen, was een van de vijfentwintig machtige heren die in 1384 – 1385 een aanzienlijke geldleen hadden gekregen van Filips de Stoute.¹⁰ Bij zijn opstand tegen Jan IV koos Engelbrecht duidelijk partij tegen Jan van Beieren, de man die door keizer Sigismund naar voren was geschoven om de Bourgondische opkomst in de Lage Landen te stoppen.¹¹ Daarnaast was hij als onderdeel van de Raad aanwezig bij de onderhandelingen tussen de Staten van Brabant en Filips de Goede, om de laatstgenoemde als opvolger van Filips van Saint-Pol te erkennen. Opvallend is tevens dat in de brief met de eisen van de Staten van Brabant, de rechten van Engelbrecht van Nassau heel expliciet staan genoemd.¹² Dan is er nog het briefje van Filips de Goede van 28 maart 1429 waarin hij Engelbrecht van Nassau persoonlijk vroeg om hem te helpen Jan van Schoonvorst uit de Raad te weren.¹³ Na de dood van Filips van Saint-Pol werd Engelbrecht eveneens genoemd in de hofordonnantie van Filips de Goede van 1433 en zijn kleinzoon was een van de eerste edelen die in de Orde van het Gulden Vlies werd opgenomen.¹⁴

Waar lag de loyaliteit van Engelbrecht van Nassau? Deze lag zeker niet bij zijn 'eigen' hertogen, wiens macht hij steeds verder hielp beknotten. Hij was een van de leidende krachten achter het verdrag van verzoening van juni 1428 en de hofordonnantie van 1429.¹⁵ Documenten die stuk voor stuk de macht van de hertog inperkten. Zijn duidelijke connectie met Filips de Goede doet

6 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage III, p. 757. Afgezien van Jan van Diest komt geen van de andere heren echter voor in aktes onder de titel 'kamerheer', dus wellicht was dit voor Engelbrecht van Nassau slechts een formele titel, behorende bij zijn functie als Raadslid. Op 39 maart 1423 werd Engelbrecht ook weer geëxcuseerd als kamerheer.

7 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 715.

8 Drossaers, *Het archief van de Nassause*, Regestenlijst I, p. 324 – 325.

9 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 715.

10 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 177, 197.

11 Ibidem, p. 190.

12 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 514, noot 272 en deel II, bijlage V, p. 900.

13 Drossaers, *Het archief van de Nassause*, Regestenlijst II, p. 8.

14 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 196 – 197.

15 Zie pagina's 17, 26.

daarom ernstig vermoeden dat Engelbrecht meer op de hand van de Bourgondiërs was. Zijn aanwezigheid bij de acceptatie van de Staten van Brabant van Filips de Goede als de volgende hertog van Brabant spreekt eveneens boekdelen. Het is niet ondenkbaar dat hij vanwege een al bestaande band tussen hem en Filips de Goede, zich tijdens de bijeenkomst voor diens zaak heeft ingezet. Blijkbaar was Engelbrecht ervan overtuigd dat zijn persoonlijke belangen beter behartigd zouden worden bij de Bourgondische hertogen dan bij Jan IV of Filips van Saint-Pol.

3.2 Jan van Schoonvorst

Waar Engelbrecht van Nassau vrij gemakkelijk in een bepaald kamp is te plaatsen, is Jan van Schoonvorst dat niet. Hij was geboren als de eerste zoon van Jan I van Schoonvorst, burggraaf van Montjoie, en Margaretha Scheiffart van Merode. Vanuit zijn ouders was hij burggraaf van Montjoie, heer van Cranendonk en heer van Eindhoven. Bij zijn huwelijk werd hij heer van Diepenbeek en later kocht hij nog de heerlijkheden Baudouin en Montjardin. Tijdens de regering van Antoon was hij van 1406 tot 1411 kasteelheer van Wassenberg, van 1406 tot 1408 kasteelheer van Dalhem en van 1408 tot 1417 kasteelheer van Limburg. Daarnaast functioneerde hij van 1407 – 1408 tot Antoons dood bij Azincourt in 1415 als kamerheer en was hij een bijzonder actief Raadslid. Zijn naam is terug te vinden in meer dan honderd aktes.¹⁶

Na de dood van Antoon wisselende Jan van Schoonvorst van kamp tussen Jan zonder Vrees en Jan van Beieren. Als eerste trad hij in dienst bij Jan van Beieren. Vanaf 9 mei 1417 was hij voor hem werkzaam als tesorier en van 24 september 1417 tot 22 mei 1418 trad hij op als gouverneur voor het prinsbisdom Luik, toen Jan van Beieren in Holland en Zeeland was om aanspraak te maken op het graafschap. In het begin van 1419 trad hij in dienst van Jan zonder Vrees als kamerheer en raadgever. Vanaf dat moment is hij tevens te vinden als een actief Raadslid van Jan IV. Hij is aanwezig in zeventien aktes van Jan IV.¹⁷ Tot irritatie van de Staten van Brabant beloofde hij Jan zonder Vrees in 1416 het voogdijschap over Jan IV, waarna hij door de Staten werd teruggefloten. Opvallend genoeg koos hij tijdens de opstand tegen Jan IV geen kant, maar was hij wel aanwezig bij de ondertekening van de opstand door de edelen in de zomer. Na de overwinning werd hij door Jan IV gekozen tot zijn Raad en hij was een van de edelen die het Nieuw Regiment ondertekenden.¹⁸ Tijdens de veldtochten in Henegouwen leidde hij samen met Engelbrecht van Edingen Jan van Wezemaal een korps bij Nijvel, waarbij hij volgens Filips de Goede zichzelf tot een vijand van Bourgondië had gemaakt.¹⁹ Hij was een actief Raadslid en bleef dat eveneens tijdens de regering van Filips van Saint-Pol. Zijn naam is terug te vinden in vijftig aktes van Jan IV na 1420 en in tachtig aktes van Filips van Saint-Pol.²⁰

Waar de loyaliteiten van Jan van Schoonvorst liggen is lastig te bepalen. Zoals gezegd koos hij niet een duidelijke kant tijdens de opstand tegen Jan IV, maar was hij wel aanwezig bij de

16 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 733 – 734.

17 Ibidem, 633, 733 – 734.

18 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 189, 197.

19 J. Manton, ed., *Nationaal Biografisch Woordenboek* (20 dln Brussel 1964 – 2011), deel X, p. 711 – 712. Zie voor de brief Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 734.

20 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 734.

ondertekening. Net als Engelbrecht van Nassau stamde hij af van een persoon die een geldleen had ontvangen van Filips de Stoute, in dit geval zijn grootvader Reinoud van Schoonvorst.²¹ Hij was een van de baanrotsen die in april 1428 uit de Raad was geweerd door Filips van Saint-Pol, een van de edelen over wie hij had geklaagd in Brussel en medeverantwoordelijk voor de ordonnantie van 1429.²² Hij was echter ook een van de meest actieve mensen achter het huwelijk van Filips met Yolande van Sicilië en wist zich hierdoor eind 1429 te verwijderen van Filips de Goede. Hoewel dit volgens de hertog vooral te maken had met zijn acties in Henegouwen.

Jan van Schoonvorst lijkt zich dus vooral in het kamp 'Jan van Schoonvorst' te bevinden en toont met zijn keuzes een bepaald opportunisme. Gemakkelijk wisselde hij partij van Jan van Beieren naar Jan zonder Vrees en ook in 1420 koos hij geen duidelijke kant. Wellicht wachtte hij tot er voor hem duidelijk was wie er aan de winnende hand was. Van het kamp van Jan zonder Vrees en Filips de Goede, lijkt hij dan weer gemakkelijk naar de kant van Filips van Saint-Pol te gaan door hem bij te staan in zijn huwelijksplannen. Tegelijkertijd wist hij hem met de verschillende ordonnanties tevens weer te ketenen. Jan van Schoonvorst is in dit overzicht van edelen dan wellicht het beste aan te duiden als de 'wildcard.'

3.3 Jan van Wezemaal

Jan II van Wezemaal was de zoon van Jan I, heer van Wezemaal en Fallais, en Johanna van Beaufremont. Net als zijn vader en Engelbrecht van Nassau, lag er in eerste instantie een kerkelijke loopbaan voor Jan in het verschiet. Helaas had Jan te maken met een groot verzet vanuit het Sint-Servaaskapittel waarvan hij proost moest worden. Hierdoor werd hij nooit erkend en strandde zijn kerkelijke carrière nog voor deze goed en wel begonnen was. Omstreeks 1415 trouwde hij met Johanna van Bouchout, burggravin van Brussel.²³

Zijn vader was een actief lid geweest van de Raad tijdens de regering van Johanna en Wenceslas, tijdens het ruwaardschap van Antoon en tijdens de regering van Antoon als hertog van Brabant. Tot 1416 was hij tevens lid geweest van de voogdijraad, tot hij genoodzaakt raakte om te stoppen vanwege zijn hoge leeftijd. Zijn zoon Jan kwam in 1417 in de Raad van Jan IV, waar hij van 2 februari tot 11 september 1418 tevens werkzaam was in de functie van drossaard van Brabant. Tijdens de regering van Jan IV hield hij zich veelvuldig bezig met de gebieden van Jacoba van Beieren.²⁴ Wellicht koos Jan van Wezemaal om deze redenen dan ook voor de kant van Jacoba tijdens de opstand tegen Jan IV, hoewel hij interessant genoeg niet werd aangemerkt als 'vijand'. Daarnaast was hij aanwezig bij de ondertekening van de edelen in de zomer van 1420 en ondertekende hij het Nieuw Regiment.²⁵ Na de overwinning werd Jan van Wezemaal opnieuw benoemd tot de Raad van Jan IV en kreeg hij daarnaast de opdracht mee om alle aktes van de hertog mede te ondertekenen. Toen Jan IV na de dood van Jan van Beieren naar Holland en Zeeland ging

21 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 177, 197.

22 KHA, Inv. A II f. 182, 183, SAH Oud Archief 73, f. 29r. – 32r.

23 E. van Ermen, *De landelijke bezittingen van de heren van Wezemaal in de Middeleeuwen* (2 dln Leuven 1982 – 1986), deel II, p. 11 – 13. Manton, ed., *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel X, p. 709.

24 Van Ermen, *De landelijke bezittingen*, deel II, p. 15. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 745.

25 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197. J. Verbesselt, *De adel in het hertogdom Brabant* (Brussel 1985), p. 63.

om daar orde op zaken te stellen, stelde hij Jan van Wezemaal aan als een van de regenten van Brabant tot zijn terugkomst. Tijdens de regering van Filips van Saint-Pol bleef hij actief als lid van de Raad.²⁶

Maar Jan van Wezemaal was tevens een van de baanrotsen die door Filips van Saint-Pol uit de Raad werd gestoten in april 1428.²⁷ Daarnaast organiseerde hij tot woede van Filips van Saint-Pol op 7 juni een bijeenkomst van de Staten van Brabant.²⁸ Dus hoe zat het met de loyaliteit van Jan van Wezemaal? Evenals bij de vorige twee baanrotsen, was Jan van Wezemaal familie van iemand die van Filips de Stoute een geldleen had ontvangen. In zijn geval was dat zijn vader.²⁹ Anders dan bij Engelbrecht van Nassau en Jan van Schoonvorst, was Jan van Wezemaal niet betrokken geweest bij de hofordonnantie van 1429 en had Filips van Saint-Pol ook geen klachten over hem geuit tegenover de magistraat van Brussel.³⁰ Hij was echter wel een van de personen die in de hofordonnantie van Filips de Goede van 1433 voorkwam en door Chastellain werd er over hem gezegd:

'En ceste manière que avez oy, entra le du de Bourgongne en la possession de Brabant, et fut partout reçu duc comme des devanciers, dont grant joye et solempnité furent tenues par toutes les villes et entre les haulx vassaux et nobles de pays, dont aucuns l'avoient bien servi, espécialment le seigneur de Wezemale.'³¹

In het fragment beschrijft Chastellain hoe loyaal Jan van Wezemaal naar Filips de Goede toe was. Een interessant voorbeeld daarvan dateert van een aantal jaren eerder. Op 29 mei 1423 had Jan zijn Brabantse lenen overgedragen aan Filips de Goede, die de inkomsten van die lenen zou innen ten behoeve van Jans zoon en erfgenaam Jan III.³² Na de overname van Filips de Goede in Brabant werd Jan eveneens genoemd in de hofordonnantie van 1433.³³ Hoewel hij – anders dan Engelbrecht van Nassau – minder vaak in confrontatie was met zijn hertog, lijkt Jan van Wezemaal zich door de geldlenen en zijn positie na de overname van Filips de Goede voornamelijk in het kamp van de Bourgondiërs te bevinden. Het is dan ook niet ondenkbaar dat hij zich evenals Engelbrecht van Nassau heeft ingezet voor de opvolging van Filips de Goede in Brabant. Ironisch genoeg heeft dit voor hem niet goed uitgedraaid, aangezien Filips de Goede hem later meerdere malen tegen zou werken.³⁴

26 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 641, 745.

27 KHA, Inv. A II f. 182, 183.

28 ARAB RK 23, f. 60r. – 61r.

29 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 177, 197.

30 SAH Oud Archief 73, f. 29r. – 32r. SAL 5048, f. 20v.

31 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197. Chastellain, *Oeuvres*, deel II, p. 83.

32 Van Ermen, *De landelijke bezittingen*, deel II, p. 18. Volgens van Ermen vreesde Jan van Wezemaal wellicht de wraak van Filips van Saint-Pol voor de deelname van Jan aan de opstand van 1420.

33 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197.

34 Van Ermen, *De landelijke bezittingen*, deel II, p. 18 – 19. Meer voorbeelden van de strubbelingen tussen Jan van Wezemaal en Filips de Goede zijn te vinden op o.a. deze pagina's en in Verbesselt, *De adel in het hertogdom*, p. 64.

3.4 Jan van Rotselaar

Jan IV van Rotselaar was geboren uit het huwelijk tussen de 'erfdrossaard' Jan III van Rotselaar en Maria van Diest, dochter van Hendrik van Diest. Zijn vader was een belangrijk lid van de hertogelijke Raad geweest tijdens de regering van Johanna van Brabant, het ruwaardschap van Antoon en diens regering als hertog. Jan IV van Rotselaar trouwde zelf met een eerste keer met Johanna van Ville met wie hij een dochter kreeg. Na 1430 hertrouwde hij met Isabella van Hornes, dame van Perwez, maar dat huwelijk bleef kinderloos en met hem zou de lijn Rotselaar uit te sterven.³⁵

Vanaf 1407 kwam Jan van Rotselaar voor het eerst aan het Brabantse hof in de functie van schildknaap. In 1415 komen we hem weer tegen, wanneer hij bij de slag bij Azincourt heeft meegevochten en daar gevangen is genomen. Zijn heldhaftige optreden daar moet zeker zijn opgevallen en dit heeft er wellicht toe geleid dat hij van 1416 tot 1419 voor het eerst de positie van drossaard van Brabant vervulde. Vanaf 1418 was hij tevens in de Raad terug te vinden. Naast deze functies bekleedde hij van april tot september in 1419 het ambt van tesorier en deed dit nogmaals van februari 1421 tot augustus 1422. Evenals Jan van Wezemaal hield Jan van Schoonvorst zich als lid van de Raad veelvuldig bezig met de bezittingen van Jacoba van Beieren.³⁶ Op advies van Jan van Beieren werd Jan van Rotselaar in 1419 uit de Raad geweerd en werd hij zelfs aangemerkt als vijand van de hertog. Hij sloot zich vervolgens aan bij de andere opstandige edelen en was een medeondertekenaar van het Nieuw Regiment.³⁷ Na de opstand werd hij door Jan IV weer opnieuw benoemd tot de Raad en daar bewees hij zichzelf als een actief Raadslid. Net als de andere baanrotsen, verleende hij militaire steun bij het terugslaan van inval van de hertog van Gloucester in Henegouwen in 1425. Ook tijdens de regering van Filips van Saint-Pol was hij als lid van de Raad erg actief. Hij was medeondertekenaar bij meer dan honderdenveertig aktes van de hertog.³⁸ Vanaf 1428 tot 1430 functioneerde hij nogmaals als drossaard van Brabant.³⁹ Daarnaast was hij een van de onderhandelaars voor het huwelijk tussen Filips van Saint-Pol en Yolande van Sicilië.⁴⁰ Hij was echter ook een van de vijf baanrotsen die door Filips in april 1428 van het hof werd gestuurd.⁴¹ Daarnaast was hij een van de leiders achter de hofordonnantie van 1429 waarbij Filips feitelijk alle zelfstandigheid werd ontnomen.⁴²

Wanneer het gaat om de kwestie van loyaliteit van de Rotselaars lijkt het bepalen daarvan – evenals bij Jan van Wezemaal – een koud kunstje te zijn. Al vroeg had de familie Rotselaar contact gezocht met de steeds machtiger wordende hertogen van Bourgondië en Jan III van Rotselaar had in 1384 – 1385 eveneens een geldleen ontvangen van Filips de Stoute. Jan van Rotselaar werd

35 B. Minnen, 'Heerlijke wetgeving in Brabant in de late Middeleeuwen. De privileges voor de heerlijkheden Rotselaar, Vorselaar en Retie (1407 – 1558)', in: *Bulletin de la Commission Royale des Anciennes Lois et Ordonnances de Belgique* (2000), p. 86 – 92, 96. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 726.

36 Minnen, 'Heerlijke wetgeving', p. 93 – 94. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 726.

37 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197.

38 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 726.

39 Minnen, 'Heerlijke wetgeving', p. 95.

40 Verkooren, *Chartes et cartulaires*, deel V, 1427 – 1430.

41 KHA, Inv. A II f. 182, 183.

42 SAH Oud Archief 73, f. 29r. – 32r.

daarnaast genoemd in de hofordonnantie van 1433 en anders dan bij Jan van Schoonvorst zijn er verder geen redenen om te twijfelen aan zijn loyaliteit aan de alliantie met het huis van Bourgondië. Er zijn geen tekenen dat hij voor problemen zorgde of dat hij na de overname van Filips de Goede op enige wijze benadeeld is geweest.⁴³ Of Filips van Saint-Pol ook zo weinig aan de loyaliteit van Jan van Rotselaar heeft getwijfeld, lijkt wat minder waarschijnlijk.

3.5 Peter van Luxemburg

Van de vijf baanrotsen blijft dan enkel nog Peter van Luxemburg over. Hij was een afstammeling van het huis van Luxemburg en via Johanna van Saint-Pol verwant aan Jan IV en Filips van Saint-Pol. Hiermee was hij de natuurlijke opvolger van Filips in de graafschappen Ligny en Saint-Pol. Vanuit zijn moeders kant was hij tevens graaf van Conversano, Brienne en heer van Edingen. Hij bracht het grootste deel van zijn jeugd door in het Italiaanse Conversano en na zijn (terug)komst in de Lage Landen, trad hij in dienst van Willem VI van Beieren, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen. Tijdens deze periode nam hij deel aan de slag bij Othée van 23 september 1408.⁴⁴

Na de dood van Willem VI in 1417 was het even stil rond Peter van Luxemburg, maar in 1419 werd hij op 13 en 24 februari genoemd als raadgever van – toen nog – Filips van Charolais.⁴⁵ Dit duurde echter niet lang want in 1420 verruilde hij onvrijwillig het Bourgondische hof voor het Engelse hof. Hoewel hij gevangen was genomen door de Engelsen wist hij tijdens zijn gevangenschap nauwe banden te smeden met de Engelse koning. Zijn dochter Jacquetta van Luxemburg zou enige jaren later in 1433 trouwen met Jan van Lancaster, de hertog van Bedford. In 1421 werd hij door Hendrik V vrijgelaten en spoedig na zijn vrijlating trad hij in dienst bij Jan IV in Brabant.⁴⁶ Vanaf 1422 treffen we hem voor het eerst aan in de hertogelijke Raad. Hoewel dit voor hem de eerste keer was dat hij te maken kreeg met de Brabantse politiek, had hij interessant genoeg op 15 mei het Nieuw Regiment medeondertekend.⁴⁷

Als Raadslid was hij vrij actief. Zijn naam staat onder ongeveer dertig aktes van Jan IV. Evenals de eerder genoemde baanrotsen was hij op militair gebied actief in Henegouwen in 1425 tegen de hertog van Gloucester. Daarnaast werd hij in 1424 door Filips de Goede benoemd tot Bourgondische afgevaardigde aan het Brabantse hof. Hij bleef daarbij erg actief als Raadslid tijdens de regering van Filips van Saint-Pol, aangezien zijn naam is terug te vinden in vijfenzeventig aktes.⁴⁸ Maar net als de andere baanrotsen was Peter evenmin vrij van conflicten met Filips van Saint-Pol. Hij was een van de vijf baanrotsen die in 1428 uit de Raad werden geweerd en in juni 1429 kwam hij, samen met Jan van Wezemaal, nogmaals in conflict met de hertog door een bijeenkomst van de Staten van Brabant te organiseren zonder diens toestemming.⁴⁹

43 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197.

44 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 709.

45 Toen nog 'kroonprins' Filips van Bourgondië. Op 10 september 1419 zou hij zijn vader Jan zonder Vrees opvolgen. Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197.

46 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 709.

47 R. Stein, *Politiek en historiografie*, p. 197.

48 Ibidem. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, bijlage I, p. 640.

49 SAH Oud Archief 73, f. 29r. – 32r. ARAB RK 23, f. 60r. – 61r.

De goede relatie tussen Peter van Luxemburg en de hertogen van Bourgondië behoeft eigenlijk geen verdere toelichting. Voor deze band was – anders dan bij de eerder genoemde personen – geen geldleen nodig. Hij had goede contacten met Jan zonder Vrees en kon als raadgever van een jonge Filips de Goede al vroeg een goede band met hem hebben opgebouwd. De vriendschap die wellicht tussen de twee mannen door de jaren was ontstaan, werd in 1431 symbolisch beloond met de benoeming van Peter van Luxemburg tot de een van de eerste ridders in de Orde van het Gulden Vlies.⁵⁰

3.6 Keuzes en motivaties

Alle vijf de edelen met wie Filips van Saint-Pol tijdens zijn regering veelvuldig in conflict kwam, hadden in meer of mindere mate banden met de Bourgondische hertogen. De voornaamste link die hierin te vinden is, zijn de geldlenen die Filips de Stoute in 1384 – 1385 had verleend aan een vijftwintigtal Brabantse (hoge) edelen, die zich veelal op hoge posities aan het Brabantse hof bevonden.⁵¹ Deze geldlenen waren jaarlijkse schenkingen die de vorm van een erfrente, een lijfrente of een rente voor een onbepaalde duur aan konden nemen. Het waren echter geen schenkingen zonder verplichtingen van de ontvanger. In ruil voor de renten sloot de ontvanger een contract met de schenker, door hem bijvoorbeeld steun te beloven tegen diens vijanden. Bij de Brabantse edelen ging het om renten voor het leven, maar de band die ermee werd geschapen werd al gauw erfelijk.⁵²

Erfelijkheid speelde voor de Brabantse adel al een belangrijke rol bij toetreding tot de hoge functies aan het Brabantse hertogelijk hof, maar lijkt tevens een rol te hebben gespeeld in verdragen die onderling gesloten werden.⁵³ In 1391 – 1396 sloten een groep edelen een verbond met elkaar om elkaar bijstand te verlenen bij enige conflicten. Toen het verdrag in 1403 hernieuwd werd, waren vier van de originele leden van het verdrag inmiddels overleden en werden hun plaatsen ingenomen door hun zoons. Het is dan ook niet ondenkbaar dat het verbond tussen de hertog van Bourgondië en een deel van de Brabantse adel op een soortgelijke wijze is voortgezet.⁵⁴ Maar een financiële gunst en een mogelijke overerfbaar verdrag alleen verklaren slechts ten dele waarom deze edelen (en met hen nog vele anderen) zich vanaf het einde van de 14de eeuw achter de Bourgondische hertogen begonnen te scharen. Wat was het dan nog meer wat de Brabantse adel overhaalde om te kiezen voor het Bourgondische verhaal?

Wanneer het om motivatie gaat is er altijd een deel dat niet opgehelderd kan worden. De persoonlijke redenen van een Engelbrecht van Nassau of een Jan van Wezemaal om voor Filips de

50 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 709.

51 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 176 – 177. A., Uyttebrouck, A., Graffart, 'Quelques documents inédits concernant l'accession de la Maison de Bourgogne au duché de Brabant (1395 – 1404)', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* (1971), p. 76.

52 Ibidem, p. 177.

53 P. Avonds, *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312 – 1356). Land en instellingen* (Brussel 1991), p. 132. Avonds wijst erop dat de aanwezigheid van de jongere takken van een adellijke familie aan het hof, niet noodzakelijk was voor het politieke en militaire opportunisme van een hertog. Daarvoor was een belangrijke functie voor de *pater familias* van die familie voldoende. Met de acceptatie van jongere leden, werd er echter een traditie van dienstbaarheid gecreëerd die voor de familie én de hertog handig was.

54 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 177 – 178.

Goede te kiezen zijn gewoon weg niet meer te achterhalen. Maar er kan wel degelijk wat worden gezegd over motivatie in het algemeen. Vanaf het einde van de 13de eeuw begon de financiële macht van de adel door verschillende redenen vrij stevig af te nemen en dit had gevolgen voor hun politieke invloed. Voor 1300 moest de vorst vooral rekening houden met de adel wanneer hij iets gedaan wilde krijgen, maar vanaf 1300 werd hun plaats langzaam aan ingenomen door de steden. De steden kregen een steeds grotere stem in bepalingen rondom de financiën en de adel moest haar spel veranderen, wilde ze nog mee blijven doen in de politiek. De Brabantse adel probeerde op deze ontwikkeling te reageren door zich te laten registreren als (buiten-)poorter van een stad, om zo in het stadsbestuur te kunnen komen en enige invloed uit te blijven oefenen. Daarnaast schroomden ze niet om in rijke patriciërsfamilies te huwen en middels het aangetrouwde familiefortuin en de connecties alsnog politieke invloed uit te blijven oefenen. Desalniettemin bleef de afname van het adellijke overwicht een feit, hoezeer dit ook stak.⁵⁵

Daarnaast was er vanaf de 14de eeuw een voorzichtige professionalisering gaande van de hertogelijke hof. Er ontstond langzaam aan een behoefte voor universitair geschoolde 'professionals' die met hun deskundigheid, van bijvoorbeeld het recht, van nut konden zijn voor het landsbestuur. Dit waren in veel gevallen patriciërs en niet zelden ook nog eens buitenlanders. Heel erg veel moeten wij ons van deze professionalisering nog niet van voorstellen. Ten tijde van de regering van Jan III bestond slechts 4,2% van zijn Raad uit universitair geschoolde lieden.⁵⁶ Met de tijd zou de invloed van niet-adellijke Raadslieden en buitenlanders echter steeds groter worden, tot ergernis van de Brabantse adel. Ten tijde van Antoon werd bijvoorbeeld de Bourgondiër David Bousse als rekenmeester aangesteld en werden er verscheidene Vlaamse juristen en ambtenaren naar binnen gehaald. Dit tot groot protest van de baanrotsen en andere edelen.⁵⁷ Met de regering van Jan IV was er in eerste instantie geen probleem, aangezien zijn voogdijraad voor hem was gekozen door de Staten van Brabant. Ten tijde van de zelfstandig gekozen Raad van Jan IV nam de invloed van de inheemse adel echter al meer af, ten gunste van edelen uit Holland en Henegouwen en patriciërs uit de grote steden.⁵⁸ Met de groeiende invloed van Jan van Beieren op Jan IV in 1419 werd het speelveld in hoog tempo drastisch veranderd. Vanaf begin 1420 werden zo goed als alle baanrotsen vervangen door lagere edelen en patriciërs.⁵⁹ Als Engelbrecht van Nassau, Jan van Rotselaar en Jan van Wezemaal hun keuze voor Bourgondië toen nog niet hadden gemaakt, hadden zij dit zeker gedaan na de onlusten van 1420.

Hoewel het incident met Jan IV inderdaad een incident was, waren er door de jaren heen wel degelijk terechte redenen tot zorgen ontstaan bij de Brabantse edelen, en dan vooral bij de hoge edelen namelijk de baanrotsen. De invloed van de steden was groeiende en vooral Leuven en Brussel eisten steeds meer van het politieke toneel op.⁶⁰ Hoewel er vanuit de kant van de hertog

55 P. de Win, 'De lagere adel in de Bourgondische Nederlanden', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, volume 69 (1986), p. 174, 188.

56 Avonds, *Brabant tijdens de regering*, p. 128.

57 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, p. 278 – 279. W. Blockmans, W. Prevenier, *De Bourgondiërs: de Nederlanden op weg naar eenheid 1384 – 1530* (Amsterdam 2000), p. 75.

58 A. Uyttebrouck, 'Les origines du conseil de Brabant: La chambre du conseil du duc Jean IV', in: *Revue belge de philologie et d'histoire* (1958), p. 1138 – 1139.

59 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 187 – 188.

60 Dit valt heel goed te merken in de leidende rol die de steden bijvoorbeeld tijdens de regering van Filips van Saint-

nog steeds respect was voor de status van de (hoge) adel, was de hertogelijke Raad niet langer het absolute speelveld van diezelfde adel.⁶¹ De groeiende focus van de hertogen van Brabant op deze andere groepen, liet een gat achter waar de hertogen van Bourgondië in konden springen. Door het schenken van geld, ambten, prestige en wellicht beloften van nog grotere rijkdommen in de toekomst, wisten de Bourgondische hertogen verschillende Brabantse edelen te verleiden en aan zich te binden, bijna zoals Lodewijk XIV dat twee eeuwen later zou doen.⁶² Bovendien moeten we evenmin vergeten dat macht erg makkelijk went, maar bijzonder moeilijk is om weer op te geven. Met Jan IV waren de baanrotsen een voor hun gunstige situatie gewend, waarmee zij te maken hadden met een zwakke hertog die meestal geen tot weinig weerstand bood. De pogingen van Filips van Saint-Pol om als zelfstandig hertog zijn eigen staat te voeren, moeten de baanrotsen erg tegen de haren in hebben gestreken met als gevolg de harde confrontaties die we inmiddels kennen.

Wanneer we terugkeren naar de vraag wat de baanrotsen motiveerde om in verzet te komen tegen hun eigen hertog, dan ligt het grote antwoord bij het feit dat de andere partij – de Bourgondiërs – simpelweg veel meer te bieden hadden. Zowel op economisch gebied als op politiek gebied was er door de Brabantse baanrotsen veel te winnen met een intensieve band met de Bourgondische hertog. Daarnaast was er ironisch genoeg tevens sprake van een bepaalde loyaliteit jegens de Bourgondiërs vanwege een langdurige band die door de geldlenen in het verleden was gevormd.

Nu rest enkel nog de vraag wat de Bourgondische hertogen hiermee hoopten te winnen. Het antwoord hierop is heel simpel: Brabant. Al sinds Filips de Stoute waren de Bourgondiërs aan het werk om Brabant bij het rijk te voegen. Met de kinderloze Johanna van Brabant leken de kansen hierop uitstekend. Maar voor een opvolging in Brabant was echter de steun van de Staten van Brabant nodig. En aangezien de Staten bestonden uit de edelen, de geestelijken en de steden, was het nodig om binnen die groepen partijen te creëren die de Bourgondische belangen konden behartigen. Om deze partijen te creëren werden er op grote schaal de eerder genoemde geldlenen en andere financiële 'hulp' aangeboden aan de hoge Brabantse adel. Deze politiek bewees succesvol te zijn aangezien hiermee het ruwaardschap van Antoon in Brabant in de wacht werd gesleept.⁶³ Daarnaast zorgde het voor langdurige contacten binnen het diepste van het Brabantse hof zelf met alle mogelijke voordelen van dien. Dit komt zeker naar voren vanuit de correspondentie die Thierry Gherbode, de Vlaamse raadgever van Filips de Stoute, met de Brabantse edelman Arnoul van Crainhem voerde. In zijn brief aan Thierry Gherbode geeft Arnoul aan dat hij het met verschillende van zijn vrienden heeft gehad over het mogelijke ruwaardschap van Antoon en over 'onser partyen.' Het is een mooi voorbeeld van 15de-eeuws lobbyen.⁶⁴

Deze politiek van factievorming was wellicht nog succesvoller dan hun andere troefkaart

Pol op zich nemen, door als arbiter op te treden bij verschillende conflicten en door bij de toekenning van de bede van 1428 de verdeling te bepalen. Zie eerder genoemde voorbeelden op pagina's 17, 18, 23 en 25.

61 M. Damen, 'Heren met banieren: de baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw', in: in: *Bourgondië voorbij: de Nederlanden 1250 – 1650*, Damen, M., Sicking, L. ed. (Hilversum 2010), p. 153 – 154.

62 De Win, 'De lagere adel', p. 182.

63 A. Uyttendaele, A., Graffart, 'Quelques documents inédits concernant l'accession de la Maison de Bourgogne au duché de Brabant (1395 – 1404)', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* (1971), p. 75 – 78.

64 Uyttendaele, Graffart, 'Quelques documents inédits', p. 108 – 109.

namelijk 'image building.' Meer dan eens verleenden zij aan de Staten van Brabant bijstand in crisissituaties. Denk hierbij aan de oorlog tussen Brabant en Humphrey van Gloucester in Henegouwen in 1425 waarbij de Bourgondiërs aan de kant van de Brabanders meevochten en de bemiddeling die door Filips de Goede werd uitgevoerd bij het conflict tussen Jan IV en Filips van Saint-Pol in 1421. Ook bij de problemen tussen Filips van Saint-Pol en zijn baanrotsen in 1428 en 1429 werd er door Bourgondische afgevaardigden bemiddeld.⁶⁵ Hierdoor wisten de Bourgondiërs zich als betrouwbare en sterke vorsten neer te zetten. Maar hoe goed zij zichzelf ook profileerden, de rechtsbasis van de opvolging in Brabant was zeer zwak. Hierdoor was het belangrijker om een sterke binnenlandse partij te bezitten die die zwakke rechten kon verkopen aan de meerderheid. Partijvorming was dan ook de belangrijkste reden voor de opvolging van Filips de Goede in Brabant.

65 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 203 – 204.

Hoofdstuk IV: een veranderend politiek landschap

In het vorige hoofdstuk is er uitvoerig stilgestaan bij de verschillende personen en hun diverse loyaliteiten. Nu is het echter tijd om terug te keren naar de gebeurtenissen van 1428 en 1429 zelf en eens nauwkeurig te bekijken wat ze precies inhielden. In dit hoofdstuk zal de focus dan ook weer volledig komen te liggen op de verschillende hofordonnanties en verdragen die in deze jaren werden gesloten. Met deze stukken werden er namelijk belangrijke aanpassingen gedaan in de wijze waarop de staat en het hof op dat moment bestuurd werden. Maar van welke orde van grootte waren deze aanpassingen en hoe uniek waren ze in vergelijking met een ander belangrijk omslagpunt het Nieuw Regiment? Daarnaast is het met de aantrede van Filips de Goede na de dood van Filips van Saint-Pol, nog maar de vraag hoeveel van de eerder aangebrachte veranderingen in stand bleven.

4.1 Een nieuw tijdperk?

Allereerst is er het vredesverdrag van 2 juni 1428. In dit document vernederde Filips van Saint-Pol zich niet alleen diep en openlijk, hij stond daarnaast een deel van zijn hertogelijke soevereiniteit af aan zijn baanrotsen. Hij verklaarde om voortaan bij hun raad te willen leven en om niet langer zelfstandig ordonnantiën uit te geven, zoals hij dat in maart nog had gedaan.¹ Vanwege de grote financiële lasten uitte Filips tevens de 'wens' om zich voortaan door de goede raad van zijn baanrotsen te laten regeren. Hoe zij dit zouden doen en hoe zij om zouden gaan met het beheer van de financiën was hen vrij, aangezien zij dit zouden doen naar hun '*besten vermoegen*.' Daarnaast zou hij voortaan zijn hof inrichten naar de wensen van zijn baanrotsen en redelijke ordonnantiën uitgeven.

Aangezien Filips vanaf dat moment door zijn baanrotsen geregeerd zou worden, betekende dit dat er geen enkele benoeming plaats zou vinden zonder toestemming van tenminste vier van de vijf heren. Dit was niet alleen van toepassing op de hoffelijke ambten, maar gold ook voor de benoemingen van de schepenen. Hij mocht evenmin schulden kwijtschelden of financiële giften toekennen aan personen, om zo het financiële evenwicht aan het hof niet te verstoren. Daarnaast mocht Filips niet meer gaan en staan waar hij zou willen. Het hof zou voortaan op plaatsen gehouden worden die door de baanrotsen waren gekozen. Als laatste ondertekende Filips dat wanneer hij tegen iets zou protesteren dat men het recht had om hem te negeren, aangezien de bevelen van zijn baanrotsen boven zijn eigen protesten stonden. Zijn baanrotsen hadden het recht om hem dienst te weigeren wanneer hijzelf een slecht bestuur zou voeren.²

Hoe Filips echter in deze vorm een slecht bestuur had kunnen voeren is lastig voor te stellen. Hoewel hij in naam hertog van Brabant was, verloor hij met dit vredesverdrag een groot deel van zijn hertogelijke bevoegdheden. Zijn recht tot benoemingen werd hem afgenomen en

¹ Dit betreft de ordonnantie die in samenvatting is overgebleven. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 513.

² KHA, Inv. A II f. 183.

bewegingsvrijheid over de locatie van zijn hof of het geven van financiële gunsten werden hem hiermee eveneens onmogelijk gemaakt.

Het tweede belangrijke document ging nog een stap verder. Met de toekenning van de bede in oktober 1428 gingen diverse verregaande bepalingen gepaard. De inning van de bede voor Filips van Saint-Pol zou geschieden door de steden en drie edelen en drie stedelingen zouden hiervoor verantwoordelijk zijn. Vanwege hun verantwoordelijkheid moesten zij een eed afleggen dat zij eerlijk en getrouwelijk de bede zouden innen. Filips van Saint-Pol moest hen het volkomen bevel en een absolute volmacht geven om hun taak te kunnen volbrengen. Daarnaast moest hij erop toezien dat zij beschermd waren met '*lijf ende goed*.' Bij eventuele geschillen zou er tussen de steden en de adel overleg plaats moeten vinden om tot een oplossing te komen. Wanneer de edelen echter zouden weigeren om medewerking te verlenen, dan zouden de steden de volledige macht in handen krijgen. Hiervoor zou dan wel door de verantwoordelijke zes personen een dagvaart voor moeten worden uitgeschreven. Wanneer de hertog zelf voor enige problemen zou zorgen, dat waren het de twee wereldlijke Staten die ter verantwoording geroepen zouden worden. Wanneer daaruit zou blijken dat de baanrotsen in gebreke waren gebleven, dan zouden ten minste drie van de vier grote steden bepalen wat er vervolgens zou moeten gebeuren en tevens de edelen moeten dwingen zich aan hun eed te houden. Daarnaast kon het gedrag van de hertog er tevens voor zorgen dat de betalingen van de bede volledig stopgezet werden. Voor enige verliezen van de steden of de edelen zouden diverse lieden worden benoemd om na te gaan of deze verliezen redelijk of onredelijk zouden zijn. Voor het beoordelen van elkaars financiële balans zouden zeven lieden uit de steden en zeven edellieden gekozen worden.³

Filips werd met dit document zo goed als aan de kant geschoven. Zowat iedere beslissing zou door de twee wereldlijke Staten en dan voornamelijk door de steden worden genomen. Zelfs de wijze waarop de bede gebruikt mocht worden werd in het stuk al voor Filips bepaald. Interessant is echter het punt waarbij de twee wereldlijke Staten – en dan met name de baanrotsen – verantwoordelijk gehouden zouden worden voor fouten van de hertog. Op dit punt wordt later in dit hoofdstuk echter dieper in gegaan.

Als laatste is er de hofordonnantie van 1429. In deze ordonnantie werd Filips vrijwel onder huisarrest geplaatst, wat gezien zijn frequente vluchten van het hof in die tijd wellicht geen overbodige luxe was. Er werd namelijk bepaald dat de drie of vier Raadsleden met de kanselier in de Raadkamer residentie zouden houden om zo de hertog van alle dagelijkse zaken te '*ontcommeren*.' De Raadsleden waren niet gebonden aan een huisarrest. Er werd vastgelegd dat zij mochten gaan en staan waar zij zouden willen en als zij er niet zouden zijn wanneer Filips van hun diensten gebruik had willen maken, dan had hij dit zonder '*ondanck*' te accepteren. De rentmeester-generaal zou voortaan gaan over alle financiën van alle gebieden. Dat was inclusief de persoonlijke bezittingen van Filips van Saint-Pol zoals Ligny, Lille en Saint-Pol. Daarnaast had hij het recht om de hofmeester op te dragen welke zaken hij in zou moeten slaan als proviand. Indirect beheerde hij hiermee dus wat de hertog voorgeschoteld kreeg. Wanneer het nodig was dat een schepen, een rentmeester of een andere officier vervangen werd, dan was voortaan de handtekening van twee van

3 KBB 17010, p. 243 – 253.

de vijf baanrotsen voldoende in plaats van de eerder bepaalde vier baanrotsen. Voor het ontslaan van zekere lieden was om te beginnen een gegronde reden nodig zoals '*onoirbaar*' gedrag en dan zou de voltallige Raad ook achter de beslissing van het ontslag moeten staan. Daarnaast gaf Filips in de ordonnantie aan dat hij vanwege de grote lasten van de financiën van zijn hof en zijn aanstaande huwelijk niet meer in staat was om een zelfstandige staat te voeren. Vanwege deze zwaarwegende redenen gaf Filips het volledige en absolute bestuur van het hertogdom door aan vier van zijn baanrotsen en beloofde hij om volledig bij hun goede raad te zullen leven. De kanselier werd opgedragen om alle brieven van de baanrotsen te bezegelen met het hertogelijk zegel en om Filips ook het bezit van het zegel te ontzeggen wanneer hij hierom zou vragen. Wanneer Filips zich op een of andere wijze niet aan de afspraken zou houden, dan zou zijn huwelijk niet verder afgehandeld worden door zijn baanrotsen en was het hun vrij om hem dienst te weigeren. Voor al hun diensten zouden de baanrotsen ook schadeloos worden gesteld en wanneer Filips een van hen van zijn taken zou willen '*ontlasten*', dan zou dit twee maanden van te voren moeten worden aangekondigd.⁴

Wanneer we de balans opmaken ziet het er voor Filips slecht uit. In krap negentien maanden was er van Filips' soevereiniteit nog bar weinig overgebleven. Het benoemen van officieren werd door zijn baanrotsen gedaan, het voeren van het staatsbestuur en zijn hof was eveneens volledig in hun handen. De steden hadden op hun beurt een grote hoeveelheid invloed gewonnen dankzij de bepalingen bij de bede. Zelfs de proviand die door Filips' hofmeester werd ingeslagen werd door de rentmeester-generaal gecontroleerd en zo nodig aangepast. Het zegel, wat het symbool was van de hertogelijke soevereiniteit en waar men met Jan Bont nog zo hard voor heeft gevochten, was evenmin nog langer in zijn eigen bezit. Maar hoe slecht het er ook voor Filips uitzag, de manier waarop zijn macht in de jaren 1428 – 1429 werd beknot was geenszins een plotselinge ontwikkeling. De basis hiervoor was reeds tijdens de regering van Jan IV gelegd.

Toen Jan IV in 1415 hertog van Brabant werd was hij slechts twaalf jaar oud. Aangezien zijn moeder Johanna van Saint-Pol reeds in 1407 was overleden, was er geen naast familielid meer die te vertrouwen was om op te treden als regent voor de jonge hertog. Zijn stiefmoeder Elizabeth van Görlitz was als hertogin altijd vrij afwezig geweest, zijn oom Filips van Nevers was samen met zijn broer Antoon op het slagveld bij Azincourt gesneuveld en van de andere oom Jan zonder Vrees was welbekend dat hij meer dan geïnteresseerd was in het hertogdom. Om te voorkomen dat er vreemde lieden over de jonge hertog zouden regeren werd er een voogdijraad in het leven geroepen die representatief was voor de Staten van Brabant. Het doel van de voogdijraad was echter niet om de hertog kort te houden, maar om hem te begeleiden tot het bereiken van de volwassen leeftijd van vijftien jaar.⁵ De situatie werd anders toen Jan IV meer en meer onder de invloed kwam te staan van andere raadgevers waaronder Jan van Beieren. Onder diens aansporing werden diverse Brabantse edelen uit de Raad geweerd. Deze verwijdering en de invloed van vreemdelingen op Jan IV leidden tot de opstand van 1420 die uiteindelijk resulteerde in de opstelling van het Nieuw Regiment. In het Nieuw Regiment werd voor het eerst de zelfstandigheid van de vorst aangepakt door Jan feitelijk opnieuw onder voogdij te laten plaatsen. De hertog zou namelijk voortaan onder het

4 SAH Oud Archief 73, f. 29r. – 34r.

5 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 139.

bewind van een Raad staan die verantwoordelijkheid af zouden dragen aan de Staten van Brabant. Daarnaast werd tot in het kleinste detail vastgelegd hoe de politieke verhouding voortaan zouden zijn binnen het hertogdom. Aangezien dit document voornamelijk was samengesteld door de opstandige edelen, kan het geen verrassing zijn dat diezelfde verhoudingen voor het grootste deel in hun voordeel bepaald waren.⁶ Het startschot voor het ketenen van de hertog werd zodoende al in 1422 gegeven en met iedere kans die Filips van Saint-Pol zijn baanrotsen gaf, werden de ketens strakker en strakker gespannen. De gebeurtenissen van 1428 – 1429 vormen weliswaar geen omslagpunt binnen de politieke verhoudingen in Brabant, maar met de hofordonnantie van 1429 vormen zij wel de kroon op het werk van de adel.

Toch blijft de vraag over hoe het kan dat vanaf 1422 de Brabantse hertog zo in het nauw weet te komen. De beroerde financiën van het hertogdom zouden hiervoor een reden kunnen zijn, aangezien er zich tijdens de regering van Jan III een vergelijkbare situatie voordeed. Jan III was evenals Jan IV al op twaalfjarige leeftijd hertog geworden en hij werd eveneens onder een voogdijraad geplaatst. Die voogdijraad kwam al spoedig in verzet met de steden en dit conflict nam dusdanig hevige vormen aan dat bij de steden het idee ontstond dat er ingrijpende maatregelen nodig waren om het evenwicht in Brabant te herstellen. Hun oplossing was het Waals Charter van 12 juli 1314. Hierin stond dat er een buitengewone algemene bede zou worden uitgegeven en dat de voogdijperiode onder hun toezicht zou worden verlengd tot 1320, waarmee Jan dus pas vanaf zijn twintigste als zelfstandig hertog zou kunnen regeren. Deze maatregel was echter van tijdelijke aard en werd door de steden verdedigd met de argumentatie dat wanneer zij grote offers moesten brengen voor het algemeen nut van het land, dat de hertog dit dan ook zou moeten doen.⁷ Tijdens de regering van zijn dochter Johanna van Brabant was de financiële situatie niet bijzonder verbeterd en ook zij kreeg – vooral na de Brabantse successieoorlog – te maken met opstandige steden. Toch namen tijdens haar regeringsperiode gevoelens van onvrede geen gevaarlijke vormen aan zoals tijdens de regering van Jan IV.⁸ Dit kan wellicht komen door de buitengewone interesse die Filips de Stoute van Bourgondië al enige tijd koesterde voor het hertogdom Brabant. Aangezien hij het hertogdom met diplomatieke middelen wilde verkrijgen, moest hij hiervoor Johanna zien te overhalen om hemzelf of een van zijn zoons als opvolger te erkennen. Dit betekende dat de hertogin met alle egards behandeld diende te worden en dat zij ook kon rekenen op de steun van de kant van Bourgondië bij eventuele problemen in Brabant.⁹ Hetzelfde gold naar nog veel meer voor Antoon. Naast een krachtig figuur in woord en daad was Antoon een zoon van Filips de Stoute en een prins van Bourgondië. Meer nog dan Johanna van Brabant had hij de grote macht en rijkdom van Bourgondië achter zich staan en dit kan verklaren waarom er zich tijdens zijn regering zo weinig incidenten voor hebben gedaan.¹⁰ De band met de Bourgondiërs wordt nog veel duidelijker met de

6 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, p. 512. Van Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, p. 166. Verbesselt, *De adel in het hertogdom*, p. 63.

7 Avonds, *Brabant tijdens de regering*, p. 221 – 222.

8 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, p.

9 Uyttebrouck, Graffart, 'Quelques documents inédits', p. 78, 103. Op deze pagina's wordt aangegeven dat hoewel het ruwaardschap al besloten is tussen de Brabantse adel en de hertog van Bourgondië, de laatstgenoemde het eerst nog voor wil leggen aan hertogin Johanna zodat zij het gevoel zou krijgen te hebben bijgedragen aan de beslissing.

10 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché* deel I, p. 477.

regering van Jan IV. Toen hij net was aangetreden als hertog van Brabant had hij nog de steun van zijn neef Filips de Goede. Op het moment dat Jan IV de toenadering begon te zoeken met Jan van Beieren, die in dienst stond van de Bourgondische vijand Rooms-koning Sigismund, verloor hij deze steun. De steun van Filips de Goede werd vervolgens gegeven aan de opstandige Brabantse edelen die met het Nieuw Regiment de grote slag van hun tijd sloegen. Een vergelijkbare trend is bij Filips van Saint-Pol zichtbaar. Natuurlijk, aan de bepalingen van het Nieuw Regiment had hij niet kunnen ontsnappen, aangezien deze inmiddels waren bijgevoegd bij de Blijde Inkomst.¹¹ Maar wanneer hij zich meer als een zelfstandig hertog wil gaan gedragen gaat het mis. Hij probeerde zich als een zelfstandig vorst te gedragen dit door openlijk de confrontatie aan te gaan met zijn baanrotsen in april 1428, wanneer zij – naar zijn idee – zijn rechten schenden door op eigen houtje een nieuwe rentmeester-generaal te benoemen. Hij probeert dit tevens door een eigen dynastie te willen starten, door middel van een huwelijksverbintenis tussen hem en Yolande van Sicilië.¹² Dit laatste was vooral een groot gevaar voor Filips de Goede, aangezien Brabant met dat huwelijk net door zijn vingers zou kunnen glippen. Het is ook tekenend dat Filips van Saint-Pol zijn machtige verwant in eerste instantie niet eens op de hoogte stelde van zijn plannen. Dit toont aan dat hij prima op de hoogte was de gevoelens van Filips de Goede over dit onderwerp. Daarnaast weigerde Filips van Saint-Pol om naar zijn neef te luisteren in de kwestie Jan van Schoonvorst.¹³

Deze acties hebben stuk voor stuk Filips de steun van Filips de Goede gekost en zodra deze was weggefallen, had Filips van Saint-Pol geen enkel wapen meer om tegen zijn baanrotsen te gebruiken. Daarnaast kan ik mij persoonlijk niet aan de indruk onttrekken dat Filips zo veel van zijn macht en soevereiniteit heeft afgestaan omdat hij verwachtte dat het spel alsnog in zijn voordeel beslecht zou worden. Vanaf het moment dat hij aantrad als hertog van Brabant was hij fanatiek in de weer om een huwelijk te laten sluiten. Sterker nog, het lijkt het enige te zijn wat hij daadwerkelijk belangrijk vond.¹⁴ Hij wist waarschijnlijk hoe belangrijk zelfstandigheid voor de Brabanders was en wellicht meende hij dat wanneer hij kon voorzien in de continuïteit van zijn lijn, dat men hem weer zou gaan respecteren.

4.2 De ontwikkeling van de hertogelijke Raad

Laten we voor een moment weer terugkeren naar het punt van de uniciteit van de gebeurtenissen. Conflicten tussen de vorst en zijn adel zijn niet uniek. Hiervan zijn talloze voorbeelden uit de geschiedenis beschikbaar, zoals bijvoorbeeld Jan zonder Land die er zelfs de *Magna Carta* voor heeft uit moeten geven. Daarnaast is er zojuist al vastgesteld dat de gebeurtenissen van 1428 – 1429 meer een voltooiing waren van het plan wat reeds in 1422 was vastgesteld, dan dat het om een compleet nieuwe ontwikkeling ging. Wat echter wel uniek is, is de institutionalisering die vanaf 1422 plaatsvond. Met het Nieuw Regiment werd er toen een ontwikkeling officieel gemaakt die al

11 Van Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, p. 166.

12 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 200, noot 150.

13 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel II, p. 734

14 Bij ieder stuk komt het terug, bij het vredesverdrag van juni 1428, bij de verschillende dagvaarten, bij de verstrekking van de bedde en het voorschot dat hij daarop vraagt, bij het 'excuusbriefje' naar Engelbrecht van Nassau en natuurlijk ook in de hofordonnantie van 1429. Zie hiervoor hoofdstuk II.

sinds de zelfstandige regering van Jan IV gaande was. Tijdens zijn regering was hij regelmatig voor langere periodes van het hof weg en wanneer dit het geval was, stelde hij een aantal raadslieden aan om voor hem de zaken waar te nemen. De secretaris Willem Bont werd dan aangesteld als de voorzitter van die groep edelen en rapporteerde tevens aan de hertog over belangrijke zaken. Vanaf 1419 zat Jan Bont voor het eerst deze verzameling edelen voor en in een ordonnantie van 17 februari 1420 werd hij genoemd als de '*president van onser raitcameren*'.¹⁵

Het fenomeen van raadgevers van de hertog kennen wij al sinds de *Curia ducis* die vanaf het begin van de 13de eeuw een steeds vastere vorm begon aan te nemen. Jan I sprak in 1273 voor het eerst van '*onse raad*.' Vooral tijdens de regering van Jan III versnelde de evolutie van een vrij ongestructureerde groep personen, naar een centraal geregeld en samengesteld orgaan met dezelfde personen.¹⁶ Wat er echter tijdens de regering van Jan IV gebeurde, was dat er een tweede orgaan, een '*raetcamer*', begon te ontstaan naast de hertogelijke Raad. Dit lijkt te zijn ontstaan vanuit inspiratie die is opgedaan uit de Vlaamse Raadkamer en de Bourgondische invloeden die Antoon meebracht bij het aanpassen van de Rekenkamer.¹⁷

Interessant genoeg werd het systeem van een Raadkamer naast de hertogelijke Raad aangehouden bij de aanname van het Nieuw Regiment. Het was deze Raadkamer die gevuld werd met permanente leden uit de hoogste laag van de Brabantse adel en zij zouden volgens het Nieuw Regiment verantwoording af moeten dragen aan de Staten van Brabant. Hiervoor werd ook wel de bewoordingen '*gemeyne raedt*' en '*edelen raide*' gebruikt. Deze term impliceert dat de Raad zich niet zozeer bezig hield met de grote politieke kwesties, maar dat zij vooral een permanente raad was om zich bezig te houden met de 'gewone' of minder politiek beladen zaken en later ook om het hertogdom te beheren in afwezigheid van de hertog.¹⁸ Naast het feit dat deze constructie was vastgelegd in het Nieuw Regiment, werd zij ook meegenomen in de Blijde Inkomst die Filips van Saint-Pol noodzakelijkerwijs moest erkennen. Tot zijn Raadkamer werden onder andere de vijf baanrotsen geaccepteerd die wij eerder zoveel zijn tegengekomen. De conflicten die Filips van Saint-Pol tijdens zijn regering had, waren dan ook niet zozeer conflicten met zijn edelen als meer conflicten met zijn eigen Raadkamer.¹⁹

Interessant is echter vooral het punt dat er verantwoording moet worden afgelegd door de Raadkamer aan de Staten van Brabant. Dit punt komt ook terug in de bepalingen bij de toekenning van de bede aan Filips van Saint-Pol in 1428. Volgens André Uyttebrouck is dit een vroeg voorbeeld van ministeriële verantwoordelijkheid.²⁰ Nu is het altijd verleidelijk om moderne instituties op te gaan zoeken in het (verre) verleden, dus de meeste mensen zullen deze opmerking van Uyttebrouck terecht met enige scepsis lezen. Dus laten wij nog eens verder naar het stuk kijken. In de bepalingen rond de bede werd de verantwoordelijkheid als volgt geformuleerd:

15 Uyttebrouck, 'Le origines du conseil', p. 1139 – 1141.

16 Avonds, *Brabant tijdens de regering*, p. 95. M. Martens, *L'administration du domaine ducal en Brabant au Moyen Age (1250 – 1406)* (Brussel 1953), p. 19.

17 Uyttebrouck, 'Les origines du conseil', p. 1143 – 1145.

18 Ibidem, p. 1151 – 1154. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 273.

19 Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 296.

20 Uyttebrouck, 'Les origines du conseil', p. 1158.

'Item sullen die voirs. 6 personen, ende hunne dienaeren staen ende gestelt sijn in onse genaede heeren ende sijns gemeyns lands. Seker hoeden ende beschermenissen leijen een jegelijk van allen saeken deeser hunne officien aengaende. Ende oft hunne oft den eenigen van hunne van jemant omme dat sij hun officien daden ende naervolgden der instructien jer weder voeren in woorden, oft in werken, dat onse genaedigen heeren met Raiden van sijne twee werelijke Staeten sal moeten uyt rigten ende en wilde mijn genedig heer daer toe niet verstaen, soo sullen dat doen die twee Staeten voirs. Ende gevele dat die Edele daer ingebrek waere, oft eenige vertrek maecten, soo sullen dat die vier hoofdsteden oft die dry van hun moeten uuytrigten bij hoeren eed.'²¹

In dit geval zullen de edelen zich tegenover de burgerij (de steden) voor hun falen moeten verantwoorden. Het gehele principe van ministeriële verantwoordelijkheid draait ook om verantwoording aan de volksvertegenwoordigers zoals geformuleerd in de wet van 1855 in de volgende bewoording:

'De Hoofden der Ministeriële Departementen zorgen voor de uitvoering der Grondwet en der andere wetten, voor zooverre die van de Kroon afhangt. Zij zijn wegens het niet naleven van deze verplichting verantwoordelijk en in regten vervolgbaar overeenkomstig de volgende bepalingen. De mede-onderteekening van Koninklijke besluiten of Koninklijke beschikkingen wijst het Hoofd van het Ministerieel Departement aan, dat voor die besluiten of beschikkingen aansprakelijk is. De Hoofden der Ministeriële Departementen staan ter vervolging, hetzij van Onzentwege, hetzij van wege de Tweede Kamer, te regt voor den Hoogen Raad. (...) De Kamer overweegt in de afdeelingen of de aanklagt een onderwerp van nader onderzoek zal uitmaken. Wanneer tot het in overweging nemen der aanklagt besloten is, wordt zij gesteld in handen eener commissie van onderzoek, daartoe door de volle Vergadering te benoemen.'²²

Afgezien van de subtiele verschillen die vierhonderd jaar tijdsverschil maken – en het ook wel te ver gaat om de steden in de 15de eeuw voorbeelden van volksvertegenwoordiging te noemen – is de essentie van beide stukken hetzelfde. Er is een hoger bestuurlijk orgaan waaraan verantwoording moet worden afgelegd wanneer dat nodig blijkt te zijn. Voor de periode is dit zeker een unieke ontwikkeling te noemen. Daarnaast blijft de vorst hierin beschermd aangezien het om zijn directe omgeving gaat die voor dit orgaan zal mogen verschijnen en niet de vorst zelf. Dit hangt samen met

21 KBB 17010, p. 246 – 247.

22 Als geciteerd uit de Wet Ministeriële Verantwoordelijkheid, uitgegeven op 22 april 1855 en laatst aangepast op 1 januari 1929. Thans terug te vinden op de website Overheid.nl middels de weblink http://wetten.overheid.nl/BWBR0001844/geldigheidsdatum_04-06-2012. Geraadpleegd op 4 juni 2012.

het idee van de 'slechte raadgever.' Wanneer de vorst iets verkeerd deed, dan was dit vaak te wijten aan slechte raadgevers die niet het beste met het gemene land voorhadden. Jan IV moest bijvoorbeeld bekennen dat hij slecht geadviseerd was tijdens de onlusten van 1420 toen de Staten en Filips van Saint-Pol Brussel hadden ingenomen. Diezelfde slechte raadgevers werden vervolgens ter dood veroordeeld.²³

Toch blijft de vraag over waarom zo'n dergelijke bepaling opgenomen zou worden. Het lijkt allerm minst in het voordeel te zijn van de baanrotsen en meer in het voordeel van de steden. Het zijn tenslotte de steden die de veroordeling uit kunnen spreken wanneer zou blijken dat de edelen zich niet aan haar eed heeft gehouden. De grote invloed van de steden zou ook goed kunnen verklaren waarom de bepaling überhaupt was opgenomen. Het idee van volksvertegenwoordiging ontstond tenslotte altijd in die gebieden waar de macht van de steden en de verstedelijking het grootst was. Toch hadden de edelen hoogstwaarschijnlijk weinig te vrezen van deze bepaling. Zij waren tenslotte nog steeds deel van de twee wereldlijke Staten en zolang de baanrotsen binnen de Raadkamer een goede verhouding bleven houden met de rest van de adel, zou er waarschijnlijk niet zo snel een motie van wantrouwen volgen.

4.3 Het eindspel

Wanneer we alles bij elkaar optellen, dan mogen we tot de conclusie komen dat de Staten van Brabant sinds 1314 vrij veel hadden bereikt. Met de komst van Filips de Goede bleef hier echter niet veel van over. Hoewel Brabant voor een belangrijk deel haar autonomie wist te behouden, werden er veel zaken voortaan centraal geregeld. Zo werd de Grote Raad in het leven geroepen om als orgaan voor de hoge rechtspraak te dienen voor alle bezittingen van Filips in de Lage Landen. Daarnaast kreeg de hertogelijke Raad een andere functie. In plaats van mee te regeren met de hertog, werd zij een bestuurslaag die voornamelijk verantwoordelijk was voor het beheer van het hertogdom in afwezigheid van de hertog en diende zij daarnaast als beroepshof voor de lokale bevolking. De rol van de Raad werd zo aangepast dat het accent meer kwam te liggen op arbitrage. Daarnaast zouden zij alle belangrijke zaken die te maken hadden met de hertog zijn '*hoge heirlicheit*' aan hem rapporteren, onder het advies van de Raadkamer.²⁴

Is dit dan wat men had verwacht? De eigen autonomie was weliswaar bewaard gebleven, maar zo machtig als de steden en de edelen waren geweest tijdens de regering van Jan IV en Filips van Saint-Pol zouden zij niet meer worden. Sterker nog, voor sommige edelen zou de regering van Filips de Goede een verslechtering blijken aangezien Jan van Wezemaal op meerdere momenten te maken kreeg met duidelijke tegenwerking van Filips de Goede.²⁵ Hoe hard de Staten wellicht ook tegen bepaalde voorstellen of besluiten zouden protesteren, zij waren nu deel van een veel groter geheel en zij stonden tegenover een hertog die veel meer financiële middelen beschikbaar had dan

23 Stein, *Politiek en historiografie*, p. 195. Uyttebrouck, *Le Gouvernement du Duché*, deel I, p. 512.

24 P. Godding, 'Le conseil de Brabant au XVe siècle, instrument du pouvoir ducal à l'égard des villes?', in: *Villes et campagnes au Moyen Âge: mélanges Georges Despy* (1991), p. 338 – 339. P. Godding, *La législation ducale en Brabant sous le règne de Philippe le Bon (1430 – 1467)*, p. 16 – 21. Blokmans, Prevenier, *De Bourgondiërs*, p. 118.

25 Van Ermen, *De landelijke bezittingen*, deel II, p. 18 – 19.

een Brabantse hertog ooit had gedaan. Daarnaast was de daadwerkelijke geografische afstand veel groter en stond de hertog dus letterlijk veel verder van de Raad af. Hadden de steden en de edelen gekregen wat ze wilden en waar ze van droomden toen ze het Nieuw Regiment afdwongen in 1422? Het valt te betwijfelen.

Conclusie

Filips van Saint-Pol zat vol beloften bij zijn aantrede als hertog van Brabant. Hij was jong, krachtig, het evenbeeld van zijn vader Antoon de ideale ridder uit de romans van Christine de Pisan en wist zichzelf op meerdere momenten waarschijnlijk als een een geslepen politicus te gedragen. Toch is zijn levensverhaal meer dan tragisch. Reeds bij zijn Blijde Inkomst in 1427 had hij geen enkele kans. Hoezeer hij ook gegroeid was door zijn ervaringen als ruwaard van Brabant en naaste raadgever van zijn broer, het zou allemaal niet mogen baten. De hoop die hij gekoesterd moet hebben dat wanneer hij maar voldoende financiële middelen had en dat wanneer hij maar een vrouw had om hem zoons te schenken, dat hij dan diezelfde hertogelijke waardigheid kon bekleden die zijn vader eens bekleed had en zijn oom nog steeds volledig in handen had. Het is precies dat huwelijk dat hem wellicht zijn leven heeft gekost. Filips van Saint-Pol heeft zich voor dat huwelijk meerdere malen diep vernederd. Hij is door het stof gegaan, heeft zo goed als zijn complete zelfstandigheid opgegeven in de hoop dat hij met een prinses uit het huis van Anjou mocht huwen. En tragisch genoeg bezweek hij enkele dagen voor zijn huwelijk aan de gevolgen van een maagzweer die zonder veel twijfel ontstaan is door het hele klimaat aan het hof.

Hoe verstikkend het voor hem aan het Brabantse hof moet zijn geweest, met alle baanrotsen die stuk voor stuk uit waren voor hun eigen gewin en het gewin van de hertog van Bourgondië. Van vier van de vijf baanrotsen is vastgesteld dat zij in meer of mindere mate gelieerd waren aan Filips de Goede van Bourgondië. Die banden die waren in sommige gevallen zo duidelijk dat Filips van Saint-Pol daar ook van op de hoogte moet zijn geweest. In andere gevallen kan hij zich slechts hebben afgevraagd of zij werkelijk loyaal aan hem waren, of dat zij achter zijn rug bezig waren om het pad vrij te maken voor de opvolging van Filips de Goede.

Aan het begin van dit onderzoek werd de vraag geformuleerd wat er zich nu precies heeft afgespeeld in de jaren 1428 en 1429. Wat in eerste instantie leek op een standaard conflict tussen vorst en adel over geld en macht, bleek een stuk ingewikkelder te zijn toen we er beter naar gaan kijken. Bij de steden was er sprake van een groeiend besef van macht. Macht die zij reeds in 1314 voor het eerst echt hadden geproefd en smakelijk hadden bevonden. Brussel en Leuven waren in die zin het gevaarlijkst aangezien zij beide streken om de positie van machtigste stad van Brabant. De acties van Brussel in 1429 bewijzen dit wel. Daarnaast was er bij de edelen een groot gevoel van bedreiging ontstaan door diezelfde steden. Hun politieke macht was al sinds lange tijd aan het afnemen en hoe meer de hertog ging leunen in de richting van de steden, hoe meer de edelen manieren zochten en vonden om hun macht vast te houden. Iedere kans die Jan IV of Filips van Saint-Pol hun gaf grepen zij aan, simpelweg om hun hertog te leren wie in Brabant nu eigenlijk de baas was. Was het wraak? Het leek er wel verdacht veel op.

Het ging echter ook om de wijze waarop de hertogen van Bourgondië al sinds het einde van de 14de eeuw mee bezig waren om Brabant te verwerven. Door het uitgeven van geldlenen hadden ze in de diepste kernen van het Brabantse hof agenten gecreëerd die zich veelvuldig inzetten voor het Bourgondische verhaal. Hiervoor waren veel edelen gevallen en was de hertog voor een

belangrijk deel ontdaan van een betrouwbare achterban. Daarnaast hadden de Bourgondische hertogen in eerdere tijden als een schild gefungeerd voor de hertog jegens zijn edelen en steden. Met de steun van de Bourgondiërs hoefde Johanna en Antoon niet te vrezen voor grote opstanden. Het verliezen van diezelfde steun betekende echter dat de gevolgen rampzalig konden zijn, zoals Jan IV en Filips van Saint-Pol hebben meegemaakt.

In de jaren 1428 – 1429 kwamen tevens een aantal langdurige ontwikkelingen in een stroomversnelling. De hertogelijke Raad wist zich volledig te manifesteren en een tweede orgaan kwam ook tot stand in de vorm van de Raadkamer. Met de groeiende invloed van de steden werd deze laatste gedwongen om verantwoording af te leggen aan de Staten van Brabant wanneer zou blijken dat de baanrotsen van de Raadkamer zich niet aan hun edelen hadden gehouden. Hiermee werd er al vroeg een systeem van controle ingebouwd die veel weg heeft van onze moderne variant van ministeriële verantwoordelijkheid.

Met de gebeurtenissen van 1428 – 1429 komt alles samen. De ambitieuze steden, de rancuneuze adel, de gewiekste hertog van Bourgondië en een hertog van Brabant die geen kant op kon. Had Filips ooit uit kunnen groeien tot de koning van dit schaakspel? Wellicht, maar helaas heeft het simpelweg niet zo mogen zijn.

Bronnen en literatuur

Archivalia

Algemeen Rijksarchief Brussel

ARAB Rekenkamer, 4, 5, 23, 28, 32, 33, 131, 15720, 1793, 2407
ARAB MD 431, 1483

Koninklijke Bibliotheek Brussel

KBB 17010

Koninklijk Huisarchief Den Haag

KHA Inv. nr. A2 II, 182, 183

Stadsarchief Brussel

SAB Oud Archief, III, IV, XI

Stadsarchief Leuven

SAL 5041, 5043, 5044, 5045, 5048

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

SAH Oud Archief, 73

Literatuur

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, *Biographie Nationale* (28 dln. Brussel 1866 – 1944).

Aerts, E., 'L'histoire institutionnelle du duché de Brabant pendant l'Ancien Régime : état de la recherche', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, Volume 80 (2002), p. 457 – 490.

Aerts E., Vleeschouwers, C., 'Ziekte en dood van Hertog Filips van Saint-Pol. Geneeskunde en farmacie aan het Brabantse hof rond 1430', in: *In de voetsporen van Jacob van Maerlant: liber amicorum Raf de Keyser: verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedenisdidactiek*, Bauer, R. ed. (Leuven 2002), p. 315 – 335.

Asch, R.G., Birke, A.M. ed., *Princes, patronage and the nobility: the court at the beginning of the modern age c. 1450 – 1650* (Oxford 1991).

- Avonds, P., *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312 – 1356). Land en instellingen* (Brussel 1991).
- Avonds, P., "'Lovene, die beste stad van Brabant". Stedelijk zelfbewustzijn in de late middeleeuwen', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, Volume 68 (1985), p. 5 – 23.
- Berry, C., 'Waleran de Luxembourg, un grand seigneur entre loyauté et opportunisme', in: *Revue du Nord: histoire & archéologie: Nord de la France, Belgique, Pays Bas*, Volume 91 (2009), p. 295 – 326.
- Bijsterveld, A., 'Les jeux d'influence et le patronage local de la haute noblesse dans le choix des titulaires de cures en Brabant du Nord (XVe-XVIe siècles)', in: *Revue du Nord: histoire & archéologie: Nord de la France, Belgique, Pays Bas*, Volume 77 (1995), p. 345 – 363.
- Blockmans, W., Donckers, E., 'Self-representation of court and city in Flanders and Brabant in the fifteenth and early sixteenth centuries', in: *Showing Status: representation of social positions in the Late Middle Ages*, Blockmans, W., Janse, A. ed. (Turnhout 1999), p. 81 – 111.
- Blockmans, W., Prevenier, W., *De Bourgondiërs: de Nederlanden op weg naar eenheid 1384 – 1530* (Amsterdam 2000).
- Boendale, J. van, *Brabantsche Yeeften*, Willems, J.F., Bormans, J.H. ed. (1839 – 1869), in: *Cd-rom Middelnederlands* (Instituut voor Nederlandse Lexicologie red., Den Haag/Antwerpen 1998).
- Bonnefant, P., *Philippe le Bon: sa politique, son action* (Brussel 1996).
- Bovy-Thisquen, J., 'Liste chronologique provisoire des ordonnances de Philippe le Bon pour le duché de Brabant', in: *Bulletin de la Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique*, Volume 38 (1997), p. 9 – 98.
- Chastellain, G., *Oeuvres de Georges Chastellain*, Kervyn de Lettenhove, J.C.M.B. ed. (8 dln. Brussel 1863 – 1866).
- Chevalier-de Gottal, A., *Les fêtes et les arts à la cour de Brabant à l'aube du XVe siècle* (Frankfurt am Main 1996).
- Chevalier-de Gottal, A., 'Les funérailles des ducs de Brabant', in: *La vie matérielle au Moyen Âge: l'apport des sources littéraires, normatives et de la pratique* (1997), p. 65 – 90.

- Croenen, G., *Familie en macht: de familie Berthout en de Brabantse adel* (Leuven 2003).
- Damen, M., 'Heren met banieren: de baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw', in: *Bourgondië voorbij: de Nederlanden 1250 – 1650*, Damen, M., Sicking, L. ed. (Hilversum 2010), p. 139 – 158.
- Damen, M., 'Princely entries and gift exchange in the Burgundian Low Countries: a crucial link in late medieval political culture', in: *Journal of Medieval History*, Volume 33 (2007), p. 233 – 249.
- Damen, M., Janse, A., 'Adel in meervoud: methodologische beschouwingen over comparatief adelsonderzoek in de Bourgondische Nederlanden', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, Volume 123 (2008), p. 517 – 540.
- Drossaers, S.W.A., *Het archief van de Nassause Domeinraad: het archief van den Raad en Rekenkamer te Breda tot 1581. Regestenlijst I (1170 – 1427)* (Den Haag 1948).
- Drossaers, S.W.A., *Het archief van de Nassause Domeinraad: het archief van den Raad en Rekenkamer te Breda tot 1581. Regestenlijst II (1428 – 1500)* (Den Haag 1948).
- Drossaers, S.W.A., *Het archief van de Nassause Domeinraad: het archief van de Raad en Rekenkamer te Breda tot 1581: stukken betreffende de rechten en goederen van Anna van Buren. Regestenlijst van oorkonden I (c. 1166 – 1459)* (Den Haag 1955).
- Duindam, J., *Macht en mythe: een kritische analyse van de hoftheorieën van Norbert Elias en Juergen von Kruegener* (Utrecht 1992).
- Dumolyn, J., 'Privileges and novelties: the political discourse of the Flemish cities and rural districts in their negotiations with the dukes of Burgundy (1384–1506)', in: *Urban History*, Volume 35 (2008), p. 5 – 23.
- Ermen, E. van, *De landelijke bezittingen van de heren van Wezemaal in de Middeleeuwen* (2dln Leuven 1982 – 1986).
- Favresse, F., *L'Avènement du régime démocratique à Bruxelles pendant le Moyen Age (1306 – 1423)* (Brussel 1932).
- Gent, M. van, 'In de ban van het Rijk: de relatie van hertog Arnold van Gelre met rooms-koning Sigismund en hertog Filips van Bourgondië, 1423 – 1437', in: *Bourgondië voorbij: de Nederlanden 1250 – 1650 : liber alumnorum Wim Blockmans*, Damen, M. red. (Hilversum 2010), p. 31 – 42.

- Godding, P., 'De opkomst van de Raad van Brabant (1427 – 1472)', in: *Noordbrabants historisch jaarboek*, Volume 2 (1985), p. 1 – 16.
- Godding, P., *La législation ducale en Brabant sous le règne de Philippe le Bon (1430 – 1467)* (Brussel 2006).
- Godding, P., 'Le conseil de Brabant au XVe siècle, instrument du pouvoir ducal à l'égard des villes?', in: *Villes et campagnes au Moyen Âge: mélanges Georges Despy* (1991), p. 335 – 354.
- Godding, P., 'Le conseil de Brabant sous Philippe le Bon. L'institution et les hommes', in: *Powerbrokers in the late Middle Ages: the Burgundian Low Countries in a European context*, Stein, R. ed. (Turnhout 2001), p. 101 – 116.
- Gunn, S.J., Janse A. ed., *The court as a stage: England and the Low Countries in the later Middle Ages* (Woodbridge 2006).
- Janse, A., *Een pion voor een dame: Jacoba van Beieren (1401 – 1436)* (Amsterdam 2009).
- Janse, A., *Ridderschap in Holland: portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2001).
- Kaminsky, H., 'Estate, nobility and the exhibition of estate in de later Middle Ages', in: *Speculum: a journal of mediaeval studies*, Volume 68 (1993), p. 684 – 709.
- Manton, J. ed., *Nationaal Biografisch Woordenboek* (20 dln Brussel 1964 – 2011).
- Marchandisse, A., *A l'ombre du pouvoir: les entourages princiers au Moyen Age* (Genève 2003).
- Martens, M., *L'administration du domaine ducal en Brabant au Moyen Age (1250 – 1406)* (Brussel 1953).
- Meindert, E. red., *Het hertogdom Gelre : geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht 2003).
- Minnen, B., 'Heerlijke wetgeving in Brabant in de late Middeleeuwen. De privileges voor de heerlijkheden Rotselaar, Vorselaar en Retie (1407 – 1558)', in: *Bulletin de la Commission Royale des Anciennes Lois et Ordonnances de Belgique* (2000), p. 79 – 161.

Molhuysen, P.C., Blok, P.J. ed., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln Leiden 1911 – 1937).

Mulder-Bakker, A. B., 'The Household as a Site of Civic and Religious Instruction: Two Household Books from Late Medieval Brabant', in: *Household, women, and christianities in Late Antiquity and the Middle Ages*, Mulder-Bakker, A.B., Wogan-Browne, J. ed. (Turnhout 2005), p. 191 – 214.

Mund, S., 'Antoine de Bourgogne, prince français et duc de Brabant (1404 – 1415)', in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, Volume 76 (1998), p. 319 – 355.

Piot, C., *Chroniques de Brabant et de Flandre* (Brussel 1879).

Ras, J. De, *Historische aantekeningen over: I: De heeren en het land van Rotselaar; II: De ambachtsgilden van Maastricht* (Leuven 1907).

Sleiderink, R.H., 'Heer en meester op het kasteel van Breda: het literaire leven in de tweede helft van de veertiende eeuw', in: *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant: literatuur, boekproductie, historiografie*, Bijsterveld, A., Oudheusden, J. van, Stein, R. red. (1998), p. 24 – 36.

Stein, R. 'De affaire Van Borselen en de consolidatie van de Bourgondische macht in de Nederlanden (1425-1435)', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, volume 124 (2009), p. 3 – 29.

Stein, R., *Politiek en historiografie: het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven 1994).

Uyttebrouck, A., *Le Gouvernement du Duché de Brabant au bas Moyen Âge (1355 – 1430)* (2 dln Brussel 1975).

Uyttebrouck, A., 'Les origines du conseil de Brabant: La chambre du conseil du duc Jean IV', in: *Revue belge de philologie et d'histoire* (1958), p. 1135 – 1173.

Uyttebrouck, A., 'Les résidences des ducs de Brabant 1355 – 1430', in: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa* (1991), p. 189 – 205.

- Uttebrouck, A., 'Quelques aspects de la vie quotidienne à la Cour de Brabant fin XIVe - début XV siècle', in: *Alltag bei Hofe: 3. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Ansbach 28. Februar bis 1. März 1992.*, Paravicini, W. ed. (1995), p. 149 – 170.
- Uyttebrouck, A., Graffart, A., 'Quelques documents inédits concernant l'accession de la Maison de Bourgogne au duché de Brabant (1395 – 1404)', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* (1971), p. 57 – 137.
- Uytven, R. van ed., *Geschiedenis van Brabant: van het hertogdom tot heden* (Zwolle 2004).
- Vale, M., *The princely court: medieval courts and culture in North-West Europe, 1270 – 1380* (Oxford 2001).
- Vaughan, R., *Philip the Good: the apogee of Burgundy* (Woodbridge 2002).
- Verbesselt, J., *De adel in het hertogdom Brabant* (Brussel 1985).
- Verkooren, A., *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse : IIIe partie. Chartes originales et cartulaires* (5 dln Brussel 1961 – 1989).
- Verkooren, A., *Inventaire des chartes et cartulaires du Luxembourg (comté, puis duché)* (5 dln Brussel 1914 – 1922).
- Verwijs, E., Verdam, J., *Middelnederlandsch handwoordenboek* (Den Haag 1979).
- Win, P. de, 'Adel en stadspatriciaat in het hertogdom Brabant in de 15de eeuw', in: *Spiegel historiael: maandblad voor geschiedenis en archeologie*, Volume 16 (1981), p. 407 – 411.
- Win, P. de, 'De lagere adel in de Bourgondische Nederlanden', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, volume 69 (1986), p. 171 – 207.
- Win, P. de, 'Engelbert (Engelbrecht) II: Graaf van Nassau-Dillenburg en Vianden, Heer van Breda', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, volume 95 (1991), p. 85 – 115.
- Wrisley, D., 'Translating power and knowledge at the fifteenth-century court of Burgundy', in: *The Medieval Translator*, Volume 10 (2007), p. 349 – 363.